

Вісник

Верховного Суду України

Судові рішення у цивільних, адміністративних, господарських і кримінальних справах

Особливості доступу до суду у справах про оскарження оцінки майна на стадії виконавчого провадження

Співвідношення понять «податковий обов'язок» та «податкове зобов'язання» в законодавстві України

Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації

9(133)'2011

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Пилипчук П.П. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — начальник управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Міщенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — суддя Верховного Суду України, голова Ради суддів України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — суддя Верховного Суду України, секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — заступник керівника апарату Верховного Суду України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2 *Новини. Події. Факти* *News. Events. Facts*

3 *Судова практика* *Judicial Practice*

4 **Рішення у цивільних справах** Decisions in civil cases

9 **Рішення в адміністративних справах** Decisions in administrative cases

15 **Рішення у господарських справах** Decisions in commercial cases

19 **Рішення у кримінальних справах** Decisions in criminal cases

24 *У Європейському суді з прав людини* *At the European Court of Human Rights*

24 **Справа «Нікіфоренко проти України»** Рішення від 18 лютого 2010 р. Case of Nikiforenko v. Ukraine Judgment of 18 February 2010

28 *Судова практика і проблеми удосконалення* *законодавства* *Judicial Practice and Challenges to Legislation* *Improvement*

28 **Лужанський А.В.** Особливості доступу до суду у справах про оскарження оцінки майна на стадії виконавчого провадження

Luzhanskyi A.V. Peculiarities of accessing the court in cases on appealing against assessment of the property at the stage of enforcement procedure

34

На допомогу судді
Providing Advice to Judge

- 34 **Самсін І.Л.** Співвідношення понять «податковий обов'язок» та «податкове зобов'язання» в законодавстві України

Samsin I.L. Correlation of the notions “tax liability” and “tax commitment” in the laws of Ukraine

- 38 **Городовенко В.В.** Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації

Gorodovenko V.V. Principle of publicity and openness in domestic judicial procedure: problems of implementation

44

Точка зору
Opinion

- 44 **Цірат Г.А.** Правове положення іноземців в міжнародному цивільному процесі — досвід міжнародно-правової уніфікації

Tsirat H.A. Legal status of foreigners in international civil procedure—experience of international legal unification

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

01043 Київ 43, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 109

Телефони:

голова редакційної колегії

(44) 253–3502,

відповідальний секретар

(44) 253–1683,

група технічного забезпечення

(44) 253–0687

E-mail: parub@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,

Л.В. Мочалова,

К.С. Мусієнко,

П.О. Мусієнко,

Р.В. Парубець (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова,

В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусієнко

Переклад англійською:

О.В. Гунько,

І.В. Котова

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_book@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 23.09.2011

Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 3270 прим. Ціна договірна

Роль верховного суду у захисті прав людини на національному рівні

Круглий стіл на таку тему відбувся 22 вересня 2011 р. у Кловському палаці Верховного Суду України за участі голів та інших представників верховних судів Австрії, Азербайджану, Бельгії, Грузії, Італії, Латвії, Литви, Люксембургу, Македонії, Молдови, ФРН, Польщі, Португалії, РФ, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, а також представників Ради Європи, Європейського суду з прав людини, Венеціанської комісії, ПАРЕ, Ліхтенштейну, органів державної влади в Україні, науковців, дипломатів держав-членів Ради Європи та держав зі статусом спостерігача в Україні

Відкрив засідання вступною промовою Голова Верховного Суду України **Василь Онопенко**, який зазначив, що процвітання народів і націй, високий рівень життя громадян, стабільний розвиток економіки неможливі без утвердження демократії і верховенства права, а демократія і правова держава можливі лише за наявності в державі незалежного і неупередженого суду.

Чільник найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції наголосив також, що в процесах реформування вітчизняної судової системи важливу роль відіграв Верховний Суд України, який завжди виступав ініціатором і розробником законодавчих пропозицій щодо реформування правосуддя у державі. Тому сьогодні, сказав він, дедалі очевиднішою стає необхідність розширення повноважень найвищого судового органу, підвищення його процесуальної ролі, збільшення впливу на вітчизняне судочинство... І такі кроки вже здійснюються. В. Онопенко нагадав про зареєстрований у парламенті минулого тижня законопроект,

в якому пропонується певне розширення повноважень Верховного Суду та вдосконалення засад його діяльності.

Президент України **Віктор Янукович**, який не мав можливості безпосередньо взяти участь у заході у зв'язку з візитом до Нью-Йорка на засідання Генеральної Асамблеї ООН, звернувся до учасників круглого столу з відеозверненням, у якому висловив впевненість, що незалежна судова влада є атрибутом демократичного суспільства, і назвав судово-правову реформу однією з ключових у процесі модернізації країни.

«Судова реформа в Україні відіграватиме важливу роль у застосуванні угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом», — наголосив у своєму слові посол, Голова Представництва Європейського Союзу в Україні **Жозе Мануел Пінто Тейшейра**.

З трибуни Кловського палацу правосуддя учасників і гостей форуму також привітали Генеральний директор Генерального директорату з прав людини та правових питань Ради Європи

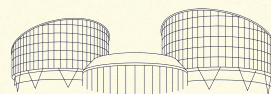
У Пленумі Верховного Суду України

16 вересня 2011 р. відбулося засідання Пленуму Верховного Суду України, на якому було затверджено Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України та її персональний склад. Головою зазначеної ради обрано М.І. Хавронюка, доктора юридичних наук, заслуженого юриста України, заступника керівника апарату Верховного Суду України.

DEUTSCHE STIFTUNG FÜR
INTERNATIONALE RECHTLICHE
ZUSAMMENARBEIT E.V.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Філіп Буйя, Голова Асоціації голів верховних судів Європейського Союзу, голова Верховного Суду Австрійської Республіки **Ірмгард Грісс**, Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні **Й.В. Джон Ф. Теффт**, Директор Німецького фонду міжнародного правового співробітництва **Дірк Міро** та від імені Голови Комітету Міністрів Ради Європи — Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка **Ігор Сагач**, посол з особливих доручень МЗС України.

Учасники круглого столу працювали в рамках двох тематичних засідань. На першому засіданні розглядали питання «Верховний суд як суб'єкт захисту прав людини на національному рівні», на другому — обмінялися думками з приводу ролі верховного суду в механізмі виконання зобов'язань держави у сфері захисту прав людини. Завдяки щільному графіку цього заходу свої доповіді мали можливість виголосити два основних доповідачі — професор, доктор **Клаус Тольксдорф**, Голова Федерального Верховного Суду ФРН, та секретар Венеціанської комісії **Томас Маркерт**, а також близько двадцяти представ-

ників верховних судів різних країн, міжнародних організацій (найзісттовніші з цих доповідей ми запропонуємо увазі читачів у наступному номері «Вісника Верховного Суду України»).

У підсумковому документі круглого столу зазначено, зокрема, що верховний суд відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав і свобод людини на національному рівні та уніфікації судової практики на всій території держави. Судова практика верховного суду має бути орієнтиром для всіх судів. Верховний суд є останньою судовою інстанцією, яка сприяє розвитку права, формує загальну судову практику та здійснює остаточне тлумачення законодавства. Найвищий судовий орган повинен мати відповідний обсяг повноважень, необхідних для здійснення цих функцій.

Цей безпрецедентний для вітчизняної судової системи захід було організовано Верховним Судом України у співпраці з Радою Європи, Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва, Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) у рамках головування України у Комітеті Міністрів Ради Європи.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до ст. 33 Конституції України право кожного вільно залишати територію України може бути обмежене лише законом.

Підстави для тимчасових обмежень у праві виїзду громадян України за кордон передбачено в Законі України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України».

У пунктах 1—9 ч. 1 ст. 6 цього Закону визначено випадки, в яких громадянинові може бути тимчасово відмовлено у видачі паспорта або вилучено чи затримано паспорт.

Оскільки в ЦПК України немає правової норми, яка б надавала суду повноваження застосувати в порядку, передбаченому статтями 151—153 цього Кодексу, тимчасове обмеження у виїзді за межі України у зв'язку з порушенням у суді цивільної справи, правильним є висновок про те, що суди застосували зазначений спосіб забезпечення позову з порушенням норм ЦПК України, вийшовши за межі своїх процесуальних повноважень

УХВАЛА

колегії суддів Верховного Суду України

від 1 червня 2011 р.

(в и т я з)

У березні 2010 р. відкрите акціонерне товариство «ВТБ Банк» (далі — Банк) звернулося до суду з позовом до В.А., В.І. та У. про стягнення заборгованості за кредитним договором, а 1 квітня 2010 р. — із заявою про тимчасове обмеження цих осіб у праві виїзду за кордон до виконання ними зобов'язань перед Банком.

Придніпровський районний суд м. Черкас ухвалою від 21 травня 2010 р., залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду Черкаської області від 10 серпня 2010 р., заяву Банку задовольнив.

У касаційній скарзі В.А., В.І. та У., пославшись на порушення судами норм матеріального та процесуального права, просили скасувати зазначені ухвали і відмовити в задоволенні заяви.

Відповідно до п. 2 розд. XIII «Перехідні положення» Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI) касаційні скарги (подання) на рішення загальних судів у кримінальних і цивільних справах, подані до Верховного Суду України до 15 жовтня 2010 р. і призначені (прийняті) ним до касаційного розгляду, розглядаються Верховним

Судом України в порядку, який діяв до набрання чинності цим Законом.

У зв'язку з цим справа підлягає розгляду за правилами ЦПК в редакції, чинній до введення в дію Закону № 2453-VI.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Установлено, що 17 березня 2010 р. Банк звернувся до суду з позовом до В.А., В.І. та У. про стягнення заборгованості за укладеним 14 лютого 2008 р. між Банком і В.А. кредитним договором, забезпеченим договорами поруки від 14 лютого 2008 р., укладеними Банком з В.І. та У.

У процесі розгляду справи 1 квітня 2010 р. Банк подав заяву про тимчасове обмеження відповідачів у праві виїзду за межі України на підставі ст. 6 Закону від 21 січня 1994 р. № 3857-XII «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (далі — Закон № 3857-XII) та ст. 217 ЦПК.

Задовольняючи позов Банку, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, виходив із того, що нежиття заходів забезпечення позову шляхом тимчасового обмеження виїзду відповідачів за межі України може утруднити або зробити неможливим виконання рішення суду.

Суд зазначив, що застосував цей захід на підставі ч. 3 ст. 151, п. 2 ч. 1 ст. 152 ЦПК та статей 1, 6 Закону № 3857-ХІІ.

Однак із зазначеним висновком судів не можна погодитися з таких підстав.

Закон № 2453-VI визначає правові засади організації судової влади і здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави згідно з принципом верховенства права, закріпленим ст. 8 Конституції України.

Відповідно до статей 1, 2 цього Закону судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом, і реалізується шляхом здійснення судами правосуддя в рамках відповідних судових процедур та у межах наданих повноважень.

Стаття 7 Закону № 2453-VI гарантує кожному захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону.

Право кожного на справедливий розгляд його справи судом, встановленим законом, при вирішенні спору щодо його прав та обов'язків цивільного характеру передбачено і п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), яка підлягає застосуванню відповідно до ст. 9 Конституції та статей 2, 8 ЦПК.

У розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції термін «суд, встановлений законом» поширюється не лише на правову основу створення чи законності існування суду, але й на положення щодо його компетенції та повноважень і на дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність (рішення Європейського суду з прав людини у справах від 20 липня 2006 р. «Сокурєнко і Стригун проти України» та від 7 листопада 2002 р. «Лавентс проти Латвії»).

Повноваження судів першої та апеляційної інстанцій при вирішенні цивільних справ, у тому числі повноваження щодо вжиття заходів забезпечення позову, визначено в ЦПК.

Відповідно до ч. 1 ст. 151 ЦПК суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, може вжити передбачені цим Кодексом заходи забезпечення позову.

Перелік заходів забезпечення позову визначено в ст. 152 ЦПК. Вжиття судом тимчасового обмеження особи у виїзді за межі України серед цих заходів немає.

Відповідно до ст. 33 Конституції право кожного вільно залишати територію України може бути обмежене лише законом.

Підстави для тимчасових обмежень у праві виїзду громадян України за кордон передбачено в Законі № 3857-ХІІ.

У пунктах 1—9 ч. 1 ст. 6 цього Закону визначено випадки, в яких громадянин може бути тимчасово відмовлено у видачі паспорта або вилучено чи затримано паспорт.

Оскільки в ЦПК немає правової норми, яка б надавала суду повноваження застосувати в порядку, передбаченому статтями 151—153 цього Кодексу, тимчасове обмеження у виїзді за межі України у зв'язку з порушенням у суді цивільної справи, правильним є висновок про те, що суди застосували зазначений спосіб забезпечення позову з порушенням норм ЦПК, вийшовши за межі своїх процесуальних повноважень.

Крім того, суди порушили принцип верховенства права, проголошений Конституцією, та вимоги ст. 6 Конвенції щодо вирішення справи судом, встановленим законом. Зважаючи на те, що ухвалу про забезпечення позову суд прийняв поза межами його компетенції, в розумінні цих норм не можна визнати, що вона постановлена «судом, встановленим законом».

З огляду на те, що основним принципом судочинства, закріпленим Конституцією, є законність і що відповідно до ст. 2 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України»¹ суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів суспільства і держави, суди, постановляючи зазначені ухвали, діяли всупереч нормам процесуального законодавства та поза межами своїх процесуальних повноважень.

Колегія суддів Верховного Суду України вважає, що відсутність законодавчого закріплення можливості касаційного оскарження таких ухвал не є перешкодою для їх перегляду в касаційному порядку, тому що заборона такого перегляду стосується ухвал, постановлених судом у межах своїх повноважень.

Таким чином, оскільки ухвали щодо застосування способу забезпечення позову були постановлені першою та апеляційною інстанціями з

¹ Цей Закон був чинним на час розгляду справи судом.

перевищенням передбачених законом процесуальних повноважень, вони підлягають скасуванню.

Керуючись статтями 336, 342 ЦПК, колегія суддів Верховного Суду України касаційну скаргу

В.А., В.І., У. задовольнила частково: ухвалу Придніпровського районного суду м. Черкас від 21 травня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду Черкаської області від 10 серпня 2010 р. скасувала.

Згідно з вимогами ст. 657 ЦК України договір купівлі-продажу квартири підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Відповідно до ч. 1 ст. 210 та ч. 3 ст. 640 цього Кодексу такий договір є укладеним з моменту його державної реєстрації. Отже, до моменту державної реєстрації договір купівлі-продажу квартири юридично не є укладеним.

За змістом ч. 2 ст. 220 ЦК України та роз'яснень, які надав Пленум Верховного Суду України в п. 13 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», суд може визнати дійсним нікчемний договір, а не договір, який не є укладеним

РІШЕННЯ

*колегії суддів Верховного Суду України
від 30 березня 2011 р.*

(в и т я з)

У серпні 2005 р. Т. звернувся до суду з позовом до К., третя особа — В., про визнання договору купівлі-продажу квартири дійсним і визнання права власності на квартиру.

Позивач зазначив, що 25 січня 2005 р. уклав з К. договір купівлі-продажу, за яким за 12 тис. грн купив квартиру в м. Одесі. Однак цей договір не було посвідчено нотаріально, оскільки відповідачка ухилилася від його посвідчення, пославшись на свою зайнятість на роботі, хворобу та сімейні обставини.

Як повідомив Т., він повністю виконав свої зобов'язання за договором і сплатив відповідачці обумовлену в договорі покупну суму, що підтверджено розпискою К., тому з підстав, передбачених ст. 220 ЦК, просив визнати укладений ним з відповідачкою договір купівлі-продажу квартири дійсним, а також визнати за ним право власності на зазначену квартиру.

У вересні 2007 р. В. звернулася до суду з позовом до Т. й К. про визнання договору купівлі-продажу квартири недійсним з підстав його незаконності. Вона зазначила, що шляхом арешту цієї квартири забезпечено її позов до К., який розглядається в іншому суді, а після оформлення Т. і К. договору купівлі-продажу квартира фактично буде звільнена з-під арешту.

Приморський районний суд м. Одеси ухвалою від 18 жовтня 2007 р. обидва позови об'єднав в одне провадження.

Справу суди розглядали неодноразово.

Останнім рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 19 лютого 2008 р., за-

лишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Одеської області від 22 травня 2008 р., позов Т. до К. задоволено: визнано дійсним договір купівлі-продажу квартири в м. Одесі, укладений 25 січня 2005 р. між К. і Т.; визнано за Т. право власності на зазначену квартиру; у задоволенні позову В. відмовлено.

У поданій до Верховного Суду України касаційній скаргі В., пославшись на неправильне застосування судами норм матеріального права й порушення норм процесуального права, просила скасувати судові рішення та ухвалити нове рішення, яким відмовити у задоволенні позовних вимог Т. і задовольнити її позовні вимоги в повному обсязі.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у скаргі доводи та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Ухвалюючи рішення про визнання договору купівлі-продажу квартири дійсним, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що сторони домовилися щодо усіх істотних умов цього договору, що підтверджується розпискою К., відбулося його виконання, але К. ухилилася від нотаріального посвідчення зазначеного договору. При цьому суд керувався ч. 2 ст. 220 ЦК.

Однак із таким висновком суду погодитись не можна.

Якщо недійсність правочину встановлена законом, то відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК такий

правочин є нікчемним. У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

У разі недодержання сторонами вимог закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним. Якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається (ст. 220 ЦК).

Отже, закон надає суду право визнавати дійсним договір, який через недодержання сторонами вимог закону про його нотаріальне посвідчення є нікчемним.

Суд установив, що 25 січня 2005 р. К. і Т. оформили договір купівлі-продажу квартири в м. Одесі шляхом складання К. розписки про отримання нею від Т. суми за продану квартиру.

Згідно з вимогами ст. 657 ЦК договір купівлі-продажу квартири підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Відповідно до ч. 1 ст. 210 та ч. 3 ст. 640 цього Кодексу такий договір є укладеним з моменту його державної реєстрації. Отже, до моменту державної реєстрації договір купівлі-продажу квартири юридично не є укладеним.

За змістом ч. 2 ст. 220 ЦК суд може визнати дійсним нікчемний договір, а не договір, який не є укладеним. Саме на це звернув увагу Пленум Верховного Суду України у п. 13 постанови від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову прак-

тику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними».

У зв'язку з цим, оскільки договір не був укладеним, суд не міг визнати його дійсним на підставі ст. 220 ЦК.

Відмовляючи в позові В. про визнання договору купівлі-продажу квартири недійсним, суд першої інстанції, з висновками якого в цій частині погодився апеляційний суд, виходив із того, що спірний договір є дійсним, а право В. його укладенням не порушено.

Однак із таким висновком також погодитися не можна.

Відповідно до змісту ч. 1 ст. 215 ЦК недійсним може бути визнано лише укладений договір.

Як зазначено вище, оформлений Т. і К. договір купівлі-продажу квартири не є укладеним, тому не може бути визнаний судом недійсним.

Помилковим є також висновок суду про те, що спірний договір не стосується інтересів В., оскільки згідно з ухвалою судді Київського районного суду м. Одеси від 25 червня 2005 р. на спірну квартиру накладено арешт з метою забезпечення позову В. до Т. і К.

Таким чином, суд ухвалив помилкове рішення через неправильне застосування норм матеріального права.

Керуючись п. 5 ч. 1 ст. 336, ст. 341, ч. 2 ст. 344 ЦПК, статей 210, 215, 220, 640 та 657 ЦК, колегія суддів Верховного Суду України касаційну скаргу В. задовольнила: рішення Приморського районного суду м. Одеси від 19 лютого 2008 р. та ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 22 травня 2008 р. скасувала, ухвалила нове рішення, яким Т. і В. у задоволенні позовів відмовила.

За змістом ст. 215 ЦК України та згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, які містяться в абз. 5 п. 5 постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним та про застосування наслідків його недійсності може бути заявлена як однією зі сторін правочину, так і іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України
від 30 березня 2011 р.
(в и т я г)*

У листопаді 2009 р. прокурор Кролевецького району Сумської області в інтересах малолітнього Б.Б. звернувся до суду з позовом до Л., К., треті

особи — комунальне підприємство «Кролевецьке районне бюро технічної інвентаризації» (далі — БТІ), приватний нотаріус Кролевецького район-

ного нотаріального округу С., про визнання договору купівлі-продажу будинку недійсним.

Прокурор зазначив, що на ім'я малолітнього Б.Б. його батько Б.О. залишив заповіт. 16 жовтня 2008 р. останній помер. На день смерті Б.О. на підставі свідоцтва про право на спадщину за законом від 21 жовтня 2006 р. йому належав будинок у м. Кролевеці Сумської області.

Малолітній Б.Б. прийняв спадщину з часу її відкриття.

За договором купівлі-продажу від 30 квітня 2009 р., підписаним Л. від імені Б.О. на підставі довіреності від 30 травня 2007 р., спірний будинок відчужено К.

Вважаючи, що майно було відчужено без волі власника й особа, яка здійснювала відчуження майна, не мала необхідних на це повноважень, прокурор Кролевецького району Сумської області з урахуванням уточнень до вимог просив визнати зазначений договір купівлі-продажу будинку недійсним і скасувати державну реєстрацію права власності К. на цей будинок, зобов'язавши БТІ та приватного нотаріуса С. внести зміни до відповідного реєстру.

Кролевецький районний суд Сумської області рішенням від 5 березня 2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 11 травня 2010 р., у задоволенні позову відмовив.

У поданій до Верховного Суду України касаційній скарзі прокуратура Сумської області порушила питання про скасування судових рішень та ухвалення нового рішення, пославшись на невідповідність висновків судів обставинам справи, неправильне застосування норм матеріального права і порушення норм процесуального права.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Відмовляючи в задоволенні позову, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, послався на зміст ст. 215 ЦК і виходив із того, що права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом визнання правочину недійсним, оскільки така особа не є стороною правочину, у зв'язку з чим її права підлягають захисту судом лише шляхом вирішення виндикаційного позову.

Проте повністю з такими висновками судів погодитися не можна.

Відповідно до ст. 213 ЦПК рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Згідно з частинами 1, 3 ст. 215 ЦК підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 і 6 ст. 203 цього Кодексу. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

Зміст правочину відповідно до частин 1—3, 5 ст. 203 ЦК не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

У ст. 658 ЦК визначено, що право продажу товару, крім випадків примусового продажу та інших випадків, встановлених законом, належить лише власникові товару.

Однією з підстав припинення представництва за довіреністю, передбачених ст. 248 ЦК, є смерть особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

Суди першої та апеляційної інстанції установили, що будинок у м. Кролевеці Сумської області на підставі свідоцтва про право на спадщину за законом від 21 жовтня 2006 р. належав на праві власності Б.О., який згідно із заповітом від 3 березня 2007 р. заповів усе своє майно своєму неповнолітньому сину Б.Б.

16 жовтня 2008 р. Б.О. помер. Його спадкоємцем є Б.Б., який на час відкриття спадщини був малолітнім.

30 квітня 2009 р. Л. на підставі довіреності, виданої Б.О. 30 травня 2007 р., підписав від імені покійного Б.О. договір купівлі-продажу спірного будинку.

За змістом ст. 215 ЦК та згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, які містяться в абз. 5 п. 5 постанови від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним та про застосування наслідків його недійсності може бути заявлена як однією зі сторін правочину, так і іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину.

Як убачається з матеріалів справи, прокурор, пославшись на те, що Б.Б. — заінтересована особа, права та законні інтереси якої порушено вчиненням договору купівлі-продажу будинку від 30 квітня 2009 р., звернувся до суду із позовною заявою про визнання зазначеного правочину недійсним.

Такий спосіб захисту прав Б.Б. не суперечить статтям 16, 215 ЦК.

Проте суди на викладене належної уваги не звернули; дійшли помилкового висновку про неможливість у цьому випадку захисту прав Б.Б. шляхом вирішення позову про визнання недійсним правочину; на порушення статей 212—214 ЦПК не дали оцінки доказам, на які послалися сторони на обґрунтування своїх вимог і заперечень, не вирішили питання про відповідність чи невідповідність правочину вимогам законодавства.

За таких обставин, керуючись статтями 336, 338 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу прокуратури Сумської області задовольнила частково: рішення Кролевецького районного суду Сумської області від 5 березня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 11 травня 2010 р. скасувала, справу передала на новий розгляд до суду першої інстанції.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Застосування до відповідача штрафних (фінансових) санкцій за несплату страхових внесків, встановлених Законом України від 18 січня 2001 р. № 2240-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» із виплат, які відповідно до Закону України від 9 вересня 2004 р. № 1994-IV «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів» визнані кредиторською заборгованістю Державного бюджету України, є правомірним. Оскільки Закон № 2240-III, як і жоден нормативно-правовий акт до 2 червня 2006 р., не містить положень, які б звільняли страхувальника від обов'язку нарахування та сплати страхових внесків з таких виплат чи відповідальності за неповноту їх сплати. Тому підстав стверджувати про відсутність правопорушення у сфері господарювання, яке полягає в несплаті страхових внесків, немає

ПОСТАНОВА Іменем України

30 травня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження за наявними матеріалами справу за позовом Дніпропетровського обласного відділення Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (далі — Фонд) до державного навчального закладу «Криворізький центр професійної освіти металургії та машинобудування» (професійно-технічне училище № 45; далі — ПТУ) про стягнення недоїмки та штрафних (фінансових) санкцій,
в с т а н о в и в:

У червні 2007 р. Фонд звернувся до суду з позовом, у якому просив стягнути з ПТУ недоїмку в сумі 1 тис. 140 грн 37 коп. та 29 тис. 240 грн 30 коп. штрафних (фінансових) санкцій.

На обґрунтування позову Фонд послався на те, що перевіркою відповідача з питань правильності нарахування страхових внесків у період з 1 січня 2005 р. по 31 грудня 2006 р. встановлено порушення останнім вимог Закону від 18 січня 2001 р. № 2240-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похован-

* Публікується повний текст судових рішень з незначною редакційною правкою.

ням» (далі — Закон № 2240-III) при нараховуванні та утриманні до Фонду страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, на випадок безробіття і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі — страхові внески), із виплат, які відповідно до Закону від 9 вересня 2004 р. № 1994-IV «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів» визнані кредиторською заборгованістю Державного бюджету України (далі — виплати науково-педагогічним працівникам), проведених відповідачем у грудні 2005 р., квітні та травні 2006 р.

За результатами перевірки 28 лютого 2007 р. складено акт, на підставі якого позивач прийняв рішення від 5 березня 2007 р. № 163/10 про зарахування до бюджету Фонду донарахованих страхових внесків у сумі 1 тис. 140 грн 37 коп. та 29 тис. 240 грн 30 коп. штрафних санкцій. У добровільному порядку це рішення Фонду відповідач не виконав.

Господарський суд Дніпропетровської області постановою від 5 вересня 2007 р. позов задовольнив.

Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд постановою від 12 листопада 2008 р. рішення суду першої інстанції скасував та ухвалив нове, яким позов задовольнив частково: постановив стягнути із ПТУ на користь Фонду 1 тис. 140 грн 37 коп. заборгованості зі сплати страхових внесків, у задоволенні вимог про стягнення 29 тис. 240 грн 30 коп. штрафних санкцій відмовив.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 16 грудня 2010 р. постанову апеляційного суду залишив без змін.

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, Фонд просив скасувати ухвалу Вищого адміністративного суду України від 16 грудня 2010 р., справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції, посилаючись на те, що касаційний суд у подібних правовідносинах неоднаково застосував положення ст. 30 Закону № 2240-III та п. 4 Порядку погашення кредиторської заборгованості державного бюджету педагогічним і науково-педагогічним працівникам навчальних закладів та установ освіти з ви-

плати надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення при наданні щорічної відпустки, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2005 р. № 934 (далі — Порядок).

На обґрунтування заяви додано постанову Вищого адміністративного суду України від 22 липня 2010 р. (№ К-1603/10) та ухвали цього суду від 9 грудня 2010 р. (К-20271/08), 24 червня 2010 р. (К-22559/09).

Перевіривши за матеріалами справи наведені у заяві доводи, Верховний Суд України визнав, що в цьому випадку має місце неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм права, за якого суди по-різному вирішують питання щодо правомірності застосування до страхувальника за Законом № 2240-III штрафних (фінансових) санкцій за несвоєчасність та неповноту сплати страхових внесків із виплат науково-педагогічним працівникам, які здійснювались до 2 червня 2006 р.

У справі, що розглядається, касаційний суд дійшов висновку, що при вирішенні питання щодо застосування до страхувальника штрафних санкцій за вчинене ним правопорушення, яке полягає у несвоєчасному нарахованні та неповній сплаті до Фонду страхових внесків, необхідно виходити із наявності його вини у несвоєчасному нарахованні та сплаті таких внесків і наявності зв'язку між правопорушенням та його наслідками.

Оскільки відповідач, здійснюючи у грудні 2005 р., квітні та травні 2006 р. виплати науково-педагогічним працівникам, діяв відповідно до роз'яснень із цього питання, наданих спільним листом Міністерства освіти та науки України та Міністерства фінансів України від 30 листопада 2005 р. № 1/9-681, № 31-17000-02-5/25800 «Щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2005 року № 934» (далі — спільний лист), то правопорушення, яке полягає у неповному нарахованні та сплаті страхових внесків, відсутнє.

Суд також послався на те, що згідно з п. 8 ч. 3 ст. 2 КАС у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія).

Тому, на думку касаційного суду, у разі задоволення позову в частині стягнення з відповідача штрафних (фінансових) санкцій у розмірі 29 тис.

240 грн 30 коп. за несплату страхових внесків у сумі 1 тис. 140 грн 37 коп. буде порушено встановлений зазначеною вище статтею принцип пропорційності.

Водночас у доданих до заяви судових рішеннях касаційний суд визнав помилковими висновки судів про неможливість застосування штрафних (фінансових) санкцій за несвоечасність та неповноту сплати страхових внесків до страхувальника, який керувався роз'ясненнями, наданими у спільному листі.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні норм матеріального права, Верховний Суд України виходить із такого.

Відповідно до ст. 22 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР порядок здійснення платежів і резервування коштів, строки сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Законом № 1994-IV заборгованість із виплат педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів, передбачених ст. 57 Закону від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ «Про освіту», які за змістом ст. 21 Закону № 2240-III є базою нарахування страхових внесків, визнана кредиторською заборгованістю Державного бюджету України.

Механізм погашення такої заборгованості визначено Порядком, згідно з п. 4 якого відрахування, передбачені законодавством, з виплат науково-педагогічним працівникам здійснюються в установленому порядку.

Порядок і строки сплати страхових внесків на час виникнення спірних відносин були встановлені ст. 23 Закону № 2240-III.

Згідно з ч. 2 ст. 27 цього Закону страхувальник зобов'язаний нараховувати і сплачувати страхові внески в установлені строки та в повному обсязі.

За правилами ст. 30 Закону № 2240-III страхувальник-роботодавець несе відповідальність за несвоечасність сплати та неповну сплату страхових внесків. У разі несвоечасної сплати страхових внесків страхувальником або неповної їх сплати страхувальник сплачує суму донарахованих контролюючим органом страхових внесків (недоїмки), штраф та пеню.

За неповну сплату страхових внесків на страхувальника накладається штраф у розмірі прихованої (заниженої) суми заробітної плати, на

яку відповідно до цього Закону нараховуються страхові внески, а в разі повторного порушення — у трикратному розмірі зазначеної суми. Не сплачені в строк страхові внески, пеня і штраф стягуються в доход Фонду зі страхувальника у безспірному порядку.

Пункт 3² Порядку, відповідно до якого страхові внески на виплати науково-педагогічним працівникам не нараховуються, набрав чинності лише з 2 червня 2006 р.

Таким чином, на час проведення відповідачем виплат науково-педагогічним працівникам норми Закону № 2240-III, як і жоден нормативно-правовий акт, не містили положень, які б звільняли страхувальника від обов'язку нарахування та сплати страхових внесків з таких виплат чи відповідальності за неповноту їх сплати. Підстав стверджувати про відсутність правопорушення у сфері господарювання, яке полягає в несплаті страхових внесків, немає.

Спільний лист, роз'ясненнями якого керувався відповідач при здійсненні таких виплат, не має нормативно-правового характеру, тому не міг застосовуватися навчальним закладом при нарахуванні та сплаті страхових внесків.

Отже, висновок касаційного суду про неправомірність застосування до навчального закладу штрафних (фінансових) санкцій за несплату страхових внесків ґрунтується на неправильному застосуванні норм матеріального права.

Посилання касаційного суду на порушення закріпленого у п. 8 ч. 3 ст. 2 КАС принципу пропорційності при стягненні з відповідача штрафних (фінансових) санкцій у зазначеному вище розмірі, є некоректним, оскільки відповідальність за неповноту та несвоечасність сплати страхових внесків, зокрема розмір штрафу та пені, встановлено Законом № 2240-III.

З урахуванням наведеного та відповідно до ч. 2 ст. 243 КАС ухвала Вищого адміністративного суду України від 16 грудня 2010 р. підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Керуючись статтями 241—243 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в:**

Заяву Фонду задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 16 грудня 2010 р. скасувати, справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Порядок надання у 2009 р. спеціальних дозволів на користування надрами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 608, може встановлювати додаткові підстави для припинення права користування надрами (таке право надано ч. 4 ст. 26 Кодексу України про надра), але він не може змінювати правило, відповідно до якого у разі незгоди користувачів з припиненням права на користування надрами за неналежне користування, припинення такого права здійснюється в судовому порядку

ПОСТАНОВА Іменем України

25 червня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши у відкритому судовому засіданні справу за позовом дочірнього підприємства «Виробничий підрозділ «Шадурський кар'єр «Карат» закритого акціонерного товариства «Гірничовидобувний і каменеобробний комбінат «Біличі» (далі — Підприємство) до Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (далі — Мінприроди), за участю заступника прокурора Луганської області, про визнання протиправним та скасування наказу, **встановив:**

У грудні 2009 р. Підприємство звернулося до суду з позовом до Мінприроди, у якому просило визнати протиправним та скасувати наказ відповідача від 29 жовтня 2009 р. № 565 (далі — наказ) в частині анулювання спеціального дозволу від 20 червня 2006 р. № 3900 (далі — дозвіл), виданого Підприємству на користування надрами.

На обґрунтування позову Підприємство зазначило, що відповідно до вимог ст. 26 Кодексу України про надра (далі — Кодекс) відповідача не мав права без згоди позивача приймати рішення про анулювання дозволу, оскільки зазначеною нормою передбачений судовий порядок анулювання ліцензії за відсутності згоди надрокористувача.

Луганський окружний адміністративний суд постановою від 17 лютого 2010 р., залишеною без змін ухвалою Донецького апеляційного адміністративного суду від 5 серпня 2010 р., позовні вимоги задовольнив: скасував наказ Мінприроди в частині анулювання виданого Підприємству спеціального дозволу на користування надрами.

Вищий адміністративний суд України постановою від 8 лютого 2011 р. рішення судів попередніх інстанцій скасував та прийняв нове — про відмову у задоволенні позовних вимог.

Суди першої та апеляційної інстанцій встановили, що позивач є суб'єктом підприємницької діяльності, юридичною особою (свідоцтво про державну реєстрацію від 14 червня 2006 р. серія А01 № 388048).

20 червня 2006 р. Мінприроди своїм дозволом надало Підприємству право на користування надрами з метою видобування блочного габро, придатного для виробництва плит і облицювальних виробів, а також право використовувати відходи для виробництва каменю побутового та щебеню будівельного. Термін дії цього дозволу — 10 років, строк дії — до 20 червня 2016 р.

Оскаржуваним наказом зазначений дозвіл був анульований згідно з пунктами 19, 20 Порядку надання у 2009 р. спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 608 (далі — Порядок), у зв'язку з припиненням робіт, передбачених дозволом, більш як на два роки.

У заяві про перегляд постанови Вищого адміністративного суду України у цій справі позивач послався на неоднакове застосування касаційним судом ст. 26 Кодексу.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у заяві доводи, Верховний Суд України дійшов висновку про наявність підстав для її задоволення.

Скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій, а також ухвалюючи нове — про відмову в задоволенні позовних вимог, касаційний суд виходив із того, що: по-перше, Мінприроди встановило факт припинення Підприємством робіт, передбачених дозволом, більше як на два роки; по-друге, Мінприроди, видаючи спірний наказ, діяло в межах повноважень, наданих йому законодавством.

Вирішуючи питання про усунення неоднакового застосування касаційним судом ст. 26 Кодексу, Верховний Суд України виходить із такого.

Відповідно до ст. 26 зазначеного Кодексу право користування надрами припиняється у разі: 1) якщо відпала потреба у користуванні надрами; 2) закінчення встановленого строку користування надрами; 3) припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування; 4) користування надрами із застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища

або шкідливих наслідків для здоров'я населення; 5) використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення інших вимог, передбачених спеціальним дозволом на користування ділянкою надр; 6) якщо користувач без поважних причин протягом двох років, а для нафтогазоперспективних площ та родовищ нафти та газу — 180 календарних днів не приступив до користування надрами; 7) вилучення у встановленому законодавством порядку наданої у користування ділянки надр.

Право користування надрами припиняється органом, який надав надра у користування, а у випадках, передбачених пунктами 4, 5, 6 цієї статті, у разі незгоди користувачів, — у судовому порядку. При цьому питання про припинення права користування земельною ділянкою вирішується у встановленому земельним законодавством порядку.

Аналіз наведеної норми права дає підстави вважати, що право користування надрами припиняється органом, який надав надра у користування, самостійно або в судовому порядку.

У разі відсутності спору Мінприроди має право у випадках, передбачених пунктами 1, 2, 3 та 7 ч. 1 ст. 26 Кодексу, самостійно припинити право користування надрами, а у випадках, передбачених пунктами 4, 5, 6 цієї статті, у разі незгоди користувачів, це право припиняється в судовому порядку.

Таким чином, об'єднуючою ознакою цих випадків є неналежне використання права, зокрема, використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 26 Кодексу законодавством України можуть бути передбачені й інші випадки припинення права користування надрами.

Згідно зі ст. 13 Кодексу користувачами надр можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни.

Надра надаються у користування для геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення (ст. 14 Кодексу).

За ст. 16 Кодексу спеціальні дозволи на користування надрами в межах конкретних ділянок надаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр за погодженням з Мінприро-

ди, як правило, на конкурсних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Вони надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами.

Таким органом згідно з Положенням про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, затвердженим Указом Президента України від 27 грудня 2005 р. № 1842/2005, є Мінприроди. Відповідно до покладених на нього завдань воно видає в установленому порядку спеціальні дозволи на користування ділянками надр.

У ст. 19 Кодексу встановлено, що надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності у них спеціального дозволу на користування ділянкою надр.

Порядком визначена процедура надання у 2009 р. спеціальних дозволів на користування надрами у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. В п. 20 Порядку однією з підстав анулювання дозволу визначено припинення робіт, передбачених дозволом, більш як на два роки.

Цей нормативний акт може встановлювати додаткові підстави для припинення користування надрами, оскільки таке право надано ч. 3 ст. 26 Кодексу, але він не може змінювати правило, відповідно до якого у разі незгоди користувачів з припиненням права на користування надрами за неналежне користування ними здійснюється припинення такого права в судовому порядку.

Вищий адміністративний суд України не звернув уваги на вимоги ст. 26 Кодексу, внаслідок чого ухвалив помилкове рішення у цій справі.

З урахуванням наведеного та відповідно до ч. 2 ст. 243 КАС постанова касаційного суду підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до цього суду.

Керуючись статтями 241—243 зазначеного Кодексу, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в**: Заяву Підприємства задовольнити.

Постанову Вищого адміністративного суду України від 8 лютого 2011 р. скасувати, а справу направити на новий розгляд до цього ж суду.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Оскільки товариство у заявці на придбання торгового патенту вказало всі необхідні відомості (реквізити), передбачені ч. 4 ст. 2 Закону України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності», то відмова податкового органу з посиланням на відсутність у нього розташованих на території м. Євпаторії АР Крим філій, а також ненадання ліцензії на здійснення господарської діяльності з організації та утримання гральних закладів є необґрунтованими

ПОСТАНОВА

Іменем України

23 травня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Лепрікон» (далі — ТОВ) до державної податкової інспекції в м. Євпаторії АР Крим (далі — ДПІ), третя особа — Рада Міністрів АР Крим, про зобов'язання вчинити дії, **в с т а н о в и в:**

У січні 2008 р. ТОВ звернулося до суду з позовом, в якому просило зобов'язати ДПІ видати торгові патенти на підставі заявки від 30 листопада 2007 р. та зарахувати оплату вартості цих патентів на його особовий рахунок.

На обґрунтування позову ТОВ вказало на безпідставну відмову ДПІ у видачі патентів із посиланням на відсутність у нього розташованих на території м. Євпаторії АР Крим філій, а також ненадання ліцензії на здійснення господарської діяльності з організації та утримання гральних закладів.

Господарський суд АР Крим постановою від 26 березня 2008 р., залишеною без змін ухвалами Севастопольського апеляційного господарського суду від 21 липня 2008 р. та Вищого адміністративного суду України від 2 грудня 2010 р., позов задовольнив.

Задовольняючи позовні вимоги, суди виходили з того, що Закон від 23 березня 1996 р. № 98/96-ВР «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» (чинний на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 98/96-ВР) не зобов'язував суб'єкта підприємницької діяльності, що подає заявку на придбання торгового патенту, реєструвати філії (відділення) та вказувати у заявці інші, не передбачені ч. 4 ст. 2 цього Закону, відомості (реквізити).

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, ДПІ просила скасувати оскаржувану ухвалу Вищого адміністративного суду України та направити справу на новий касаційний розгляд.

На обґрунтування зазначеного заявник додав постанову Вищого адміністративного суду України від 4 листопада 2010 р., в якій, на його думку, по-іншому, ніж у справі, що розглядається, застосовано одні й ті самі норми матеріального права.

Заява про перегляд оскаржуваного рішення Вищого адміністративного суду України не підлягає задоволенню з таких підстав.

Вищий адміністративний суд України, допускаючи справу до провадження Верховного Суду України, виходив із того, що в доданій до заяви ДПІ постанові касаційного суду по-іншому, ніж у справі, що розглядається, застосовано ст. 2 Закону № 98/96-ВР та п. 11 Положення про виготовлення, зберігання і реалізацію торгових патентів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 р. № 1077 (чинного на час виникнення спірних відносин).

У справі, рішення касаційного суду від 4 листопада 2010 р. в якій додано до заяви, цей суд дійшов висновку про те, що за змістом зазначених норм суб'єкт господарювання для отримання патенту зобов'язаний подати податковому органу ліценцію на відповідний вид діяльності, якщо така підлягає ліцензуванню.

У справі ж, що розглядається, Вищий адміністративний суд України виходив із того, що Закон № 98/96-ВР не зобов'язує суб'єкта підприємницької діяльності, що подає заявку на придбання торгового патенту, вказувати у заявці інші, не передбачені ч. 4 ст. 2 цього Закону, відомості (реквізити).

Аналіз наведених судових рішень суду касаційної інстанції дає підстави вважати, що він неоднаково застосував зазначені норми права, хоча у справі, що розглядається, — правильно.

Порядок патентування діяльності з надання послуг у сфері грального бізнесу, що провадиться суб'єктами підприємницької діяльності, визначено Законом № 98/96-ВР.

За змістом ч. 2 ст. 2 цього Закону підставою для придбання торгового патенту є заявка, оформлена відповідно до ч. 4 цієї статті.

Відповідно до ч. 4 ст. 2 Закону № 98/96-ВР заявка на придбання торгового патенту повинна містити такі реквізити: найменування суб'єкта підприємницької діяльності; витяг з установчих документів щодо юридичної адреси суб'єкта підприємницької діяльності, а у випадках, якщо патент придбається для структурного (від-

окремленого) підрозділу, — довідка органу, який погодив місцезнаходження структурного (відокремленого) підрозділу, із зазначенням цього місця; вид підприємницької діяльності, здійснення якої потребує придбання торгового патенту; найменування документа про повну або часткову сплату вартості торгового патенту.

При цьому ч. 2 цієї статті містить положення, зокрема, про те, що встановлення будь-яких додаткових умов щодо придбання торгового патенту не дозволяється.

Таким чином, касаційний суд дійшов правильного висновку про те, що оскільки позивач у заявці на придбання торгового патенту вказав всі необхідні відомості (реквізити), то відмова відповідача з посиланням на відсутність у нього розташованих на території м. Євпаторії

АР Крим філій, а також ненадання ліцензії на здійснення господарської діяльності з організації та утримання гральних закладів є необґрунтованими.

Враховуючи наведене, Вищий адміністративний суд України у справі, що розглядається, правильно застосував норми матеріального права.

Згідно з ч. 1 ст. 244 КАС Верховний Суд України відмовляє у задоволенні заяви, якщо обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися.

Керуючись статтями 241—244 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в**:

У задоволенні заяви ДПІ відмовити.

Постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАСЬКИХ СПРАВАХ

Дія мораторію на задоволення вимог кредиторів банку відповідно до положень статей 58, 85 Закону України «Про банки і банківську діяльність» не поширюється на інфляційні нарахування на суму боргу та відсотки річних, оскільки останні входять до складу грошового зобов'язання і не є санкціями за невиконання чи неналежне виконання грошового зобов'язання

ПОСТАНОВА

*Верховного Суду України від 8 листопада 2010 р.
(в и т я г)*

У жовтні 2009 р. заступник прокурора Деснянського району м. Києва в інтересах держави в особі фінансового управління Деснянської у м. Києві державної адміністрації (далі — Управління) заявив позов до публічного акціонерного товариства «Акціонерний комерційний банк «Київ» (далі — Банк) про стягнення 65 тис. 44 грн інфляційних втрат, 3 % річних у сумі 60 тис. грн та 226 тис. 507 грн пені.

На обґрунтування позову позивач вказав, що відповідач на порушення умов договору банківського вкладу від 28 грудня 2007 р. № 07/395 та додаткових угод до нього, укладених з позивачем, повернув позивачу його вклад з порушенням встановленого договором строку, у зв'язку з чим відповідно до ст. 625 ЦК і ст. 231 ГК позивач вимагає стягнути на його користь з боржника інфляційні нарахування на суму боргу, 3 % річних та пеню.

Господарський суд м. Києва рішенням від 22 грудня 2009 р. позов задовольнив частково, а саме: постановив стягнути з Банку на користь

Управління 3 % річних у сумі 12 тис. 329 грн та судові витрати у справі. В решті позову відмовлено.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 31 березня 2010 р. зазначене рішення господарського суду змінив та його резолютивну частину виклав у новій редакції про задоволення позову частково і стягнення з Банку на користь Управління 65 тис. 44 грн інфляційних втрат, 3 % річних у сумі 60 тис. грн та судових витрат. В решті позову відмовлено.

Вищий господарський суд України постановою від 5 серпня 2010 р. залишив без змін цю постанову Київського апеляційного господарського суду.

В основу постанови касаційного суду покладено висновок апеляційної інстанції про те, що дія мораторію на задоволення вимог кредиторів банку відповідно до положень статей 58, 85 Закону від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» (далі — Закон) не поширюється на інфляційні нарахування на суму боргу та відсотки річних, оскільки останні входять

до складу грошового зобов'язання і не є санкціями за невиконання чи неналежне виконання грошового зобов'язання.

Банк у порядку ст. 111¹⁹ ГПК подав заяву про перегляд Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 5 серпня 2010 р. з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції статей 58, 85 Закону, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах.

На обґрунтування неоднаковості застосування касаційним судом норм матеріального права заявник надав постанову Вищого господарського суду України від 20 липня 2010 р.

Вищий господарський суд України ухвалою від 1 жовтня 2010 р. вирішив питання про допуск справи до провадження для перегляду Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 5 серпня 2010 р.

Верховний Суд України ухвалами від 15 жовтня 2010 р.: відкрив провадження з перегляду постанови Вищого господарського суду України від 5 серпня 2010 р.; витребував матеріали справи; доручив голові Науково-консультативної ради при Верховному Суді України підготовку відповідними фахівцями зазначеної ради наукового висновку щодо неоднакового застосування судом касаційної інстанції статей 58, 85 Закону у правовідносинах щодо дії мораторію на вимоги кредиторів про стягнення інфляційних втрат та 3 % річних із сум за договорами банківського вкладу; визначив Національний банк України органом державної влади, представники якого можуть дати пояснення в суді щодо суті правового регулювання статей 58, 85 Закону у правовідносинах щодо дії мораторію на вимоги кредиторів про стягнення інфляційних втрат та 3 % річних із сум за договорами банківського вкладу.

Верховний Суд України ухвалою від 29 жовтня 2010 р. справу призначив до розгляду.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, дослідивши доводи Банку, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява не підлягає задоволенню з таких підстав.

Банк у порядку ст. 111¹⁹ ГПК подав заяву про перегляд Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 5 серпня 2010 р. з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції статей 58, 85 Закону.

На обґрунтування неоднаковості застосування касаційним судом норм матеріального права заявник надав постанову Вищого господарського суду України від 20 липня 2010 р., в якій касаційний суд погодився з висновками господарських

судів, що відповідно до положень статей 58, 85 Закону банк звільняється від сплати штрафних санкцій, а саме 3 % річних та інфляційних втрат, нарахованих під час дії мораторію.

У ч. 2 ст. 625 ЦК установлено, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням установленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлений договором або законом.

Господарські суди встановили, що Банк на порушення умов договору банківського вкладу (депозиту) № 07/395, укладеного з Управлінням 28 грудня 2007 р., та додаткових угод до нього, зокрема додаткової угоди від 16 січня 2009 р. № 8, банківський вклад повернув з порушенням встановленого договором строку.

Одночасно господарський суд установив, що Правління Національного банку України постановою від 6 лютого 2009 р. № 53 з 9 лютого 2009 р. призначило в Банк тимчасову адміністрацію строком на один рік та ввело мораторій на задоволення вимог кредиторів строком на 6 місяців з 9 лютого по 9 серпня 2009 р., який відповідно до постанови Національного банку України від 6 серпня 2009 р. № 465 був продовжений на строк до 9 лютого 2010 р.

Згідно з ч. 2 ст. 58 Закону банк не відповідає за невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язань, зокрема у разі оголошення мораторію на задоволення вимог кредиторів.

За п. 2 ч. 3 ст. 85 Закону протягом дії мораторію не нараховуються неустойка (штраф, пеня), інші фінансові (економічні) санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань перед кредиторами та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Відповідно до ст. 230 ГК штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), які учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі, зокрема, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Отже, інфляційні нарахування на суму боргу та відсотки річних не санкції, а спосіб захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів внаслідок інфляційних процесів та отриманні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторів.

Таким чином, інфляційні нарахування на суму боргу та відсотки річних входять до складу грошового зобов'язання, у зв'язку з чим дія мораторію відповідно до ст. 85 Закону на них не поширюється.

Вищий господарський суд України, залишаючи без змін постанову апеляційного господарського суду, зазначив, що дія мораторію на задоволення вимог кредиторів банку відповідно до положень статей 58, 85 Закону не поширюється на інфляційні нарахування на суму боргу та відсотки річних, оскільки останні входять до складу грошового зобов'язання і не є санкціями за невиконання чи неналежне виконання грошового зобов'язання.

Аналогічна правова позиція про те, що до складу грошового зобов'язання входять інфляційні нарахування на суму боргу та відсотки річних, висловлена у постанові Верховного

Суду України від 16 травня 2006 р. у справі за позовом акціонерного товариства закритого типу «Адрем» до державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» про стягнення 327 тис. 787 грн, а саме: 253 тис. 396 грн — заборгованість з урахуванням індексу інфляції, 10 тис. 519 грн — відсотки річних, 63 тис. 872 грн — пеня.

За таких обставин відсутні підстави для скасування законної постанови Вищого господарського суду України від 5 серпня 2010 р. та направлення справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Керуючись статтями 111²⁴—111²⁶ ГПК, Верховний Суд України у задоволенні заяви Банку відмовив.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

Відповідно до ст. 106 Статуту залізниць України за невикористання вантажовідправником поданих вагонів і контейнерів чи відмову від них для виконання плану перевезень сплачується штраф, яким забезпечується виконання не грошового зобов'язання, а зобов'язання щодо використання поданих вагонів і контейнерів

ПОСТАНОВА

*Верховного Суду України від 15 листопада 2010 р.
(в и т я г)*

До Верховного Суду України звернулося відкрите акціонерне товариство «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» (далі — ВАТ) із заявою про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 20 серпня 2010 р. Верховним Судом України, вказавши на те, що у справах за результатом розгляду касаційних скарг в аналогічних справах, за участю тих самих сторін, суд касаційної інстанції, застосувавши до спірних правовідносин положення ч. 4 ст. 12 Закону від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон), зазначив, що боржник повинен виконувати зобов'язання, які виникли після введення мораторію, але пеня та штраф за їх невиконання або неналежне виконання не нараховується, тому в позові про стягнення штрафу за невиконання планів перевезень було відмовлено.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть

участь у справі, перевіривши наведені заявниками обставини, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява не підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 909 ЦК за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довіреній їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Тобто у відправника виникає зобов'язання сплатити певну грошову суму лише за перевезення вантажу.

Як зазначено у ст. 106 Статуту залізниць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 457, за невикористання вантажовідправником поданих вагонів і контейнерів чи відмову від них для виконання плану перевезень сплачується штраф. Таким чином, стягненням

зазначеної суми забезпечується виконання не грошового зобов'язання, а зобов'язання щодо використання поданих вагонів і контейнерів.

Відповідно до абз. 24 ст. 1 Закону мораторій на задоволення вимог кредиторів — це зупинення виконання боржником грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків та зборів (обов'язкових платежів), термін виконання яких настав до дня введення мораторію, і припинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), застосованих до прийняття рішення про введення мораторію.

У ч. 4 ст. 12 Закону передбачено, що протягом дії мораторію на задоволення вимог кре-

диторів не нараховуються неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші санкції за невиконання чи неналежне виконання саме грошових зобов'язань.

Враховуючи викладене, висновок Вищого господарського суду України про те, що штрафом, який стягується позивачем, було забезпечено не грошове зобов'язання, а тому зазначене положення Закону на правовідносини, що виникли між сторонами, не поширюється, є правильним.

За таких обставин, Верховний Суд України, керуючись статтями 111²³, 111²⁴, 111²⁶ ГПК, у задоволенні заяви ВАТ відмовив.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

Чинним законодавством встановлено, що іпотекою забезпечуються виключно реально існуючі зобов'язання та вимоги, які можуть виникнути в майбутньому на підставі чинних договорів

ПОСТАНОВА

*Верховного Суду України від 15 листопада 2010 р.
(в и т я г)*

До Верховного Суду України звернулися в.о. Генерального прокурора України та товариство з обмеженою відповідальністю «Український промисловий банк» (далі — Банк) із заявами про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 11 травня 2010 р. Заяви мотивовані тим, що суд касаційної інстанції у справі, що розглядається, застосувавши до спірних правовідносин положення ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 7 та ст. 18 Закону від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон), дійшов висновку про те, що іпотечний договір від 31 жовтня 2007 р. № 219/Zin-07-5 (далі — іпотечний договір) було укладено на виконання дійсного зобов'язання, крім того, в ньому відсутні істотні умови щодо змісту та розміру основного зобов'язання, а тому погодився з висновком суду першої інстанції про недійсність оспорюваного договору. Разом з тим в аналогічних справах за таких самих обставин, застосувавши ті ж самі положення закону, Вищий господарський суд України зробив протилежні висновки про те, що оспорювані договори не суперечать закону.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, перевіривши наведені заявника-

ми обставини, Верховний Суд України визнав, що заяви підлягають задоволенню з таких підстав.

Згідно зі ст. 203 ЦК зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Відповідно до ст. 573 ЦК заставою може бути забезпечена вимога, яка може виникнути в майбутньому.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону іпотекою може бути забезпечене виконання дійсного зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі договору, що набрав чинності.

Згідно з ч. 2 ст. 7 Закону якщо вимога за основним зобов'язанням підлягає виконанню у грошовій формі, розмір цієї вимоги визначається на підставі іпотечного договору або договору, що обумовлює основне зобов'язання, у чітко встановленій сумі чи шляхом надання критеріїв, які дозволяють встановити розмір цієї вимоги на конкретний час протягом строку дії основного зобов'язання.

Отже, чинним законодавством встановлено, що іпотекою забезпечуються виключно реально існую-

чі зобов'язання та вимоги, які можуть виникнути в майбутньому на підставі чинних договорів.

У ст. 18 Закону визначено істотні умови, які повинен містити договір іпотеки.

Як установили суди, 4 липня 2007 р. Банк і товариство з обмеженою відповідальністю «Пріма-Капітал» (позичальник) уклали генеральний договір № 219-07 про здійснення кредитування та проведення інших активних банківських операцій (далі — генеральний договір). В подальшому — 1 жовтня 2008 р. сторони уклали кредитний договір № 219-13/КВ-08, який є невід'ємною частиною генерального договору, в якому зазначено конкретні суми кредитування, строки надання кредитних коштів, відсоткові ставки за користування кредитом, відповідальність сторін та інші істотні умови. 31 жовтня 2007 р. Банк (іпотекодержатель) та підприємство з іноземними інвестиціями у формі товариства з обмеженою відповідальністю «Житомир-Петрол» (іпотекодавець) уклали іпотечний договір, відповідно до якого забезпечувалися вимоги іпотекодержателя за генеральним договором, в який були внесені зміни та доповнення договорами від 15 липня 2008 р. та від 14 жовтня 2008 р. Зазначеними договорами відпо-

відно до ст. 18 Закону, якою встановлено істотні умови договору іпотеки, сторони визначили зміст та розмір основного зобов'язання, строк і порядок його виконання, опис предмета іпотеки, достатній для його ідентифікації, та його реєстраційні дані.

Отже, на момент розгляду справи оспорюваний іпотечний договір (з урахуванням змін та доповнень) містив усі істотні умови, передбачені ст. 18 Закону, забезпечував дійсне зобов'язання в межах генерального договору, який є чинним, а тому підстави для визнання його недійсним були відсутні.

Враховуючи викладене, висновок Вищого господарського суду України про те, що іпотечний договір укладений з порушенням вимог чинного законодавства, необґрунтований.

За таких обставин Верховний Суд України, керуючись статтями 111²⁴, 111²⁵ ГПК, заяви в.о. Генерального прокурора України та Банку задовольнив: постанову Вищого господарського суду України від 11 травня 2010 р. скасував, а справу направив на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Постанову апеляційного суду, якою прокурору відмовлено у прийнятті апеляції, скасовано, а справу направлено на новий апеляційний розгляд, оскільки висновки апеляційного суду не відповідають матеріалам справи

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 1 лютого 2011 р.
(в и т я г)*

Краснопільський районний суд Сумської області вироком від 28 січня 2010 р. засудив К. за ч. 2 ст. 309 КК до позбавлення волі на строк два роки один місяць.

Апеляційний суд Сумської області постановою від 22 березня 2010 р. відмовив у прийнятті апеляції прокурора, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, на зазначений вирок.

Вироком суду К. визнано винним у тому, що у вересні 2008 р. він незаконно зірвав стебло з листям коноплі та приніс до себе додому, подрібнив і зберігав її без мети збуту для власного вживання.

18 червня 2009 р. за місцем проживання К. працівники міліції виявили та вилучили особливо не-

безпечний наркотичний засіб — канабіс, вагою у висушеному стані 12,65 г.

У касаційному поданні прокурор порушив питання про скасування постанови апеляційного суду та направлення справи на новий апеляційний розгляд у зв'язку з порушенням цим судом вимог кримінально-процесуального закону при ухваленні рішення про відмову в прийнятті апеляції прокурора.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені в поданні, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що воно підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до п. 8 ст. 348 КПК апеляцію має право подати прокурор, який брав участь у роз-

гляді справи судом першої інстанції, а також прокурор, який затвердив обвинувальний висновок, — у межах обвинувачення, що підтримував прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції.

Як убачається з матеріалів справи, у її розгляді судом першої інстанції брав участь прокурор, який підтримав у судовому засіданні пред'явлене К. обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК, і, не погодившись з постановленим у справі вирок, подав апеляцію, в якій порушив питання про його зміну в зв'язку з відсутністю в діях засудженого кваліфікуючої ознаки — повторності та необхідності кваліфікації дій останнього за ч. 1 ст. 309 КК.

Апеляційний суд Сумської області постановою від 22 березня 2010 р. відмовив прокурору в прийнятті апеляції, оскільки він вийшов за межі обвинувачення, яке підтримував при розгляді справи у суді першої інстанції.

Проте з таким рішенням апеляційного суду погодитися не можна.

Відповідно до ст. 359 КПК апеляційний суд відмовляє в прийнятті апеляції до свого розгляду, якщо вона подана особою, що згідно зі ст. 348 КПК не входить до переліку осіб, наділених таким правом.

Згідно з протоколом судового засідання прокурор брав участь у розгляді справи судом першої інстанції щодо К., а отже відповідно до вимог зазначеного вище кримінально-процесуального закону мав право подавати апеляцію.

З матеріалів справи убачається, що постановою Краснопільського районного суду Сумської

області від 6 лютого 2009 р. К. було звільнено від призначеного за вирок Ковпаківського районного суду м. Сум від 25 січня 2008 р. покарання після закінчення іспитового строку і ця постанова не скасована та набрала законної сили.

Постановляючи оскаржуваний вирок, суд у його вступній частині визнав К. таким, що не має судимості відповідно до вимог ст. 89 КК, проте в мотивувальній частині кваліфікував його дії згідно з ч. 2 ст. 309 КК за ознакою повторності.

Саме на ці порушення вимог кримінального та кримінально-процесуального закону прокурор і подав апеляцію, в якій він, не виходячи за межі пред'явленого обвинувачення та не порушуючи питання про погіршення становища засудженого, просив змінити цей вирок.

За таких обставин висновки суду апеляційної інстанції про те, що прокурор вийшов за межі обвинувачення, яке він підтримував при розгляді справи в суді першої інстанції, не ґрунтуються на матеріалах справи.

На підставі викладеного постанова апеляційного суду підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий апеляційний розгляд, під час якого необхідно врахувати зазначене та постановити законне й обґрунтоване рішення.

Враховуючи наведені обставини, постанову Апеляційного суду Сумської області від 22 березня 2010 р. про відмову в прийнятті апеляції прокурора на вирок Краснопільського районного суду Сумської області від 28 січня 2010 р. щодо К. ухвалено скасувати, а справу направити на новий апеляційний розгляд.

Постанову скасовано, а справу направлено на новий судовий розгляд, оскільки на стадії прийняття рішення про відмову (порушення) кримінальної справи суддя не повинен вдаватися до оцінки фактичних обставин матеріалів скарги та визначати їх доказове значення

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 15 березня 2011 р.
(в и т я г)*

Потерпіла Д.Л. звернулася до суду зі скаргою про порушення кримінальної справи у порядку, передбаченому ст. 27 КПК, щодо Ж. за умисні легкі тілесні ушкодження та заподіяння ударів, які він їй завдав 24 квітня 2009 р. приблизно об 11-й годині на подвір'ї будинку.

Шевченківський районний суд м. Львова постановою від 26 березня 2010 р. відмовив у пору-

шенні кримінальної справи, пославшись на те, що потерпіла не надала достатніх даних на підтвердження факту заподіяння їй тілесних ушкоджень.

Апеляційний суд Львівської області ухвалою від 15 червня 2010 р. постанову суду залишив без змін.

У касаційній скарзі потерпіла Д.Л. просила скасувати судові рішення, а справу направити

на новий судовий розгляд. Вона також зазначила, що суд не звернув уваги на повідомлення про вчинення щодо неї злочину, медичні дані про заподіяння їй діями Ж. тілесних ушкоджень, а також наявність в діях останнього ознак правопорушення.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, наведені у касаційній скарзі, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з огляду на таке.

Відповідно до ст. 27 КПК у разі, якщо злочинами, передбаченими ч. 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК, була заподіяна шкода правам та законним інтересам окремих громадян, такі громадяни вправі звернутися зі скаргою до суду про порушення кримінальної справи. У такому випадку суддя, виходячи із положень ст. 251 КПК, приймає одне з рішень, передбачених цією нормою закону, зокрема, відмовляє в порушенні кримінальної справи чи надсилає за належністю прокурору, коли для того є підстави, або за наявності достатніх даних, які вказують на вчинення злочину, порушує кримінальну справу і призначає її до розгляду. При цьому у питанні про достатність підстав для порушення справи суддя повинен брати до уваги положення ст. 94 КПК про те, що це повинні бути певні факти, явища, поведінка чи інші обставини, які містять ознаки протиправності й зазначені в обсязі, необхідному для початку процедури й дослідження їх правової природи та встановлення причинно-наслідкового зв'язку в порядку, визначеному кримінально-процесуальним законом.

Як убачається з матеріалів справи, потерпіла Д.Л. просила порушити кримінальну справу щодо Ж. за умисне заподіяння їй легких тілесних ушкоджень та умисне завдання удару. У скарзі вона виклала зміст обвинувачення і на його підтвердження навела докази: дані акта судо-

во-медичного дослідження, виписку із медичної картки, матеріали перевірки органів дізнання Шевченківського райвідділу міліції м. Львова.

Отримавши цю скаргу, суддя послався на пояснення потерпілої Д.Л., її чоловіка Д.Я. і дійшов висновку про відсутність будь-яких даних у матеріалах скарги, які б підтверджували обвинувачення потерпілої щодо Ж. у злочинах, передбачених ч. 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК. Проте таке рішення не можна визнати законним та обґрунтованим.

У скарзі потерпілої та доданих до неї матеріалах не було даних, які б вказували на відсутність будь-якої з ознак складу злочину, що давали суду підстави для відмови в порушенні кримінальної справи. Висновку про відсутність складу злочину суддя дійшов на підставі аналізу (оцінки) дій потерпілої та обвинуваченого. Такі дії судді є неприпустимими, оскільки, як зазначено вище, на стадії прийняття рішення про відмову (порушення) кримінальної справи суддя не повинен вдаватися до оцінки фактичних обставин матеріалів скарги та визначати їх доказове значення.

Враховуючи зазначене, постановою судді не може залишатися в силі, а підлягає скасуванню з направленням справи на новий судовий розгляд, під час якого слід з'ясувати наявність достатніх даних для порушення справи та в межах процесуальних повноважень, передбачених ст. 251 КПК, прийняти законне та обґрунтоване рішення.

Оскільки під час перегляду справи в порядку апеляційного провадження вказані порушення не були усунуті, скасуванню підлягає й ухвала апеляційного суду.

Отже, постанову Шевченківського районного суду м. Львова від 26 березня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду Львівської області від 15 червня 2010 р., винесені за наслідками розгляду скарги Д.Л., ухвалено скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд.

Вирок скасовано, а справу направлено на новий судовий розгляд, оскільки зміст вироків не відповідає вимогам ст. 334 КПК України

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 1 березня 2011 р.
(в и т я г)*

Апеляційний суд Львівської області вироком від 16 липня 2010 р. засудив:

С. — за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК до позбавлення волі на строк 12 років; за ч. 2 ст. 185 КК до по-

збавлення волі на строк три роки (на підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, С. призначено покарання у виді по-

збавлення волі на строк 12 років; відповідно до ч. 4 ст. 70 КК С. призначено остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 13 років);

О. — за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК до позбавлення волі на строк 10 років (на підставі ст. 71 КК О. до цього покарання частково приєднано невідбуту частину покарання за попереднім вироком і за сукупністю вироків йому призначено остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 10 років шість місяців);

М.О. — за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК до позбавлення волі на строк 11 років;

М.Ю. — за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК до позбавлення волі на строк 10 років (на підставі ст. 71 КК М.Ю. до цього покарання частково приєднано невідбуту частину покарання за попереднім вироком і за сукупністю вироків йому призначено остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 10 років шість місяців).

Постановлено стягнуто в солідарному порядку із засуджених на користь Г.М. — 200 грн матеріальної та 100 тис. грн — моральної шкоди, а з С. на користь Г.М. 150 грн майнової шкоди.

Згідно з вироком С., О., М.О. та М.Ю. визнано винними у тому, що вони 7 жовтня 2005 р., приблизно опівночі, поблизу будинку, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинили умисне вбивство Г.Б. з хуліганських мотивів за таких обставин.

Перебуваючи поблизу вказаного будинку, на звернення Г.Б. з приводу наявності у них цигарок, засуджені, використовуючи цей незначний привід, нехтуючи загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, почали завдавати ударів потерпілому. Зокрема, спочатку С. завдав йому удар по голові склянню пляшкою, яка від удару розбилася, а потерпілий упав на землю. Після цього С., О., М.О. та М.Ю. умисно завдали ногами не менше восьми ударів по голові Г.Б., спричинивши останньому закриту черепно-мозкову травму у виді перелому склепіння черепа, крововиливів під оболонку і в речовину мозку, перелому кісток носа, множинних крововиливів і саден у різні ділянки голови, внаслідок чого Г.Б. помер на місці події.

Після цього С., повторно, таємно викрав з одягу Г.Б. належне останньому майно на загальну суму 1 тис. 185 грн.

У касаційній скарзі та доповненні до неї прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, порушив питання про скасування вироку суду за м'якістю призначеного засудженим покарання та направлення справи на новий судовий розгляд. Обґрунтовуючи свої доводи, він посилався на те, що суд недостатньою

мірою врахував ступінь тяжкості вчиненого ними злочину, їх поведінку після його вчинення та думку потерпілої про необхідність призначення їм більш суворого покарання. Він також зазначив, що суд при призначенні покарання не взяв до уваги те, що О. та М.Ю. вчинили цей злочин під час іспитового строку. Крім того, він стверджував, що суд безпідставно виключив з обвинувачення засуджених кваліфікуючу ознаку, передбачену п. 12 ч. 2 ст. 115 КК — умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб.

Засуджений О. у касаційній скарзі та доповненні до неї зазначив, що досудове та судове слідство у справі було проведено однобічно, неповно та з обвинувальним ухилом, а висновки суду не відповідають фактичним обставинам і ґрунтуються на суперечливих доказах. Він також стверджував, що під час досудового слідства обмовив себе та інших у вчиненні цього злочину внаслідок застосування до нього недозволених методів ведення слідства. Крім того, він зауважив, що суд належним чином не перевіряв його визнавальні показання, які до того ж іншими доказами не підтверджені. За змістом скарги О. просив постановити щодо нього виправдальний вирок.

Захисник в інтересах засудженого О. вказав на недоведеність вини засудженого у вчиненні злочину, неповноту та однобічність досудового і судового слідства. Він також зазначив, що висновки суду ґрунтуються на суперечливих доказах, а показанням свідків, які виправдовують його підзахисного, суд належної оцінки не дав. З урахуванням цього захисник просив постановити щодо О. виправдальний вирок за відсутністю в його діянні складу злочину.

Засуджений С. у касаційній скарзі просив вирок щодо нього скасувати, посилаючись на те, що достовірні докази його вини у вчиненні злочинів, за які його засуджено, у справі відсутні, а здобуті під час досудового слідства докази сфальсифіковані. Він також зазначив, що досудове та судове слідство проведені однобічно й неповно, з порушенням інших вимог кримінально-процесуального закону, а висновки суду не відповідають фактичним обставинам і ґрунтуються на суперечливих доказах. С. стверджував, що під час досудового слідства обмовив себе та інших засуджених у вчиненні злочину внаслідок застосування до нього недозволених методів ведення слідства. Крім того, він посилався на те, що показанням свідків, які виправдовують його у вчиненні зазначених злочинів, суд належної оцінки не дав, а інші обставини, з'ясування яких могло б мати істотне значення для правильного вирішення справи, взагалі не було досліджено.

У касаційній скарзі засуджений М.Ю. зазначив, що досудове та судове слідство були проведені однобічно й неповно, з порушенням інших вимог кримінально-процесуального закону, зокрема, з порушенням його права на захист. Він стверджував, що висновки суду не відповідають фактичним обставинам справи і ґрунтуються на суперечливих доказах, яким суд належної оцінки не дав, що під час досудового слідства обмовив себе та інших засуджених у вчиненні злочину внаслідок застосування до нього недозволених методів ведення слідства, а показання свідків, які виправдовують його у вчиненні злочину, суд безпідставно залишив поза увагою. За змістом скарги М.Ю. просив скасувати вирок та постановити законне й обґрунтоване рішення.

Засуджений М.О. у касаційній скарзі просив вирок щодо нього скасувати, посилаючись на те, що достовірні докази його вини у вчиненні злочину, за який його засуджено, у справі відсутні, а здобуті під час досудового слідства докази, якими суд обґрунтував свої висновки, були отримані внаслідок застосування до нього недозволених методів ведення слідства. Він послався на те, що показанням свідків, які виправдовують його, суд належної оцінки не дав, а інші обставини, з'ясування яких могло б мати істотне значення для постановлення законного рішення, взагалі досліджено не було.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені в скаргах, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вони підлягають частковому задоволенню з таких підстав.

Не вдаючись у розгляд питання про доведеність вини засуджених та про відповідність обраного їм покарання, колегія суддів дійшла висновку, що апеляційний суд постановив обвинувальний вирок з істотними порушеннями вимог кримінально-процесуального закону, що не дає можливості дійти однозначного висновку про правильність застосування кримінального закону.

Відповідно до вимог ст. 334 КПК мотивувальна частина вироку повинна містити формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу та наслідків злочину, форми вини і мотивів злочину. В цій частині вироку вказуються обставини, які визначають ступінь тяжкості вчиненого злочину та докази, на яких ґрунтується висновок суду щодо кожного із засуджених, із зазначенням мотивів, з яких суд відкидає інші докази. Формулювання обвинувачення повинно містити точний опис обставин справи із зазначенням ознак об'єктивної

сторони складу злочину, визнаного судом доведеним, та його кваліфікуючих ознак.

Проте цих вимог закону суд не дотримав.

Як убачається з матеріалів справи, визнаючи засуджених винними в умисному вбивстві Г.Б. з хуліганських мотивів, суд, формулюючи обвинувачення засудженим, визнаного судом доведеним, при викладенні обставин події допустив істотні суперечності, зазначивши, що засуджені, використавши малозначний привід та нехтуючи загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, завдали ударів потерпілому. Спочатку С. завдав Г.Б. удару скляною пляшкою по голові, а коли останній впав на землю, всі четверо умисно завдали ногами у взутті не менше восьми ударів по голові потерпілому, спричинивши йому тілесні ушкодження, від яких той помер.

Отже, на основі такого формулювання не можна дійти однозначного висновку про те, в чому суд визнав засуджених винними — в умисному вбивстві чи умисному заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Крім того, органи досудового слідства С., О., М.О. та М.Ю. пред'явили обвинувачення в умисному вбивстві Г.Б. з хуліганських мотивів, вчинене за попередньою змовою групою осіб, і їх дії кваліфіковано за підпунктами 7, 12 ч. 2 ст. 115 КК.

Отже, як убачається з формулювання обвинувачення, органи досудового слідства дійшли висновку про те, що засуджені діяли спільно, з умислом, спрямованим на вчинення вбивства потерпілого Г.Б.

Однак у вироку на порушення вимог ст. 334 КПК цим та іншим обставинам, які в сукупності свідчать про суб'єктивне ставлення засуджених до своїх дій щодо потерпілого та про їх узгодженість, суд не дав належної оцінки, внаслідок чого допустив порушення вимог ст. 398 КПК, що, безумовно, є підставою для скасування вироку.

Так, зокрема, обґрутовуючи своє рішення щодо виключення із обвинувачення засуджених п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, суд послався у вироку на відсутність у справі доказів вчинення ними умисного вбивства Г.Б. за попередньою змовою групою осіб.

Проте такий висновок не ґрунтується на матеріалах справи і є передчасним, оскільки суд не навів у вироку переконливих доказів, які б спростували докази обвинувачення.

За таких обставин вирок колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області від 16 липня 2010 р. щодо С., О., М.О. та М.Ю. ухвалено скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд.

Справа «Нікіфоренко проти України»**Рішення від 18 лютого 2010 р.****Остаточне від 18 травня 2010 р.**

(заява № 14613/03)

ПРОЦЕДУРА

Справа порушена проти України за заявою № 14613/03, поданою до Європейського суду з прав людини (далі — Суд) 21 лютого 2003 р. громадянкою України пані Л. В. Нікіфоренко (далі — заявниця) відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

Уряд України (далі — Уряд) був представлений його Уповноваженим — паном Ю. Зайцевим, Міністерство юстиції України.

2 березня 2009 р. Голова п'ятої секції вирішив направити заяву Уряду. Також було вирішено розглядати питання щодо прийнятності та суті заяви одночасно (п. 3 ст. 29 Конвенції).

ФАКТИ**I. Обставини справи**

<...>

11 листопада 1997 р. заявниця проникла у приміщення пані М. та взяла велосипед, що належав її колишньому чоловіку, який помер три дні тому.

18 листопада 1997 р. слідчий відділу головно-го відділу УМВС м. Свердловська Луганської області (далі — ГВ УМВС м. Свердловська), після отримання скарги пані М., порушив кримінальну справу щодо заявниці за фактом крадіжки з проникненням у житло.

У листопаді та грудні 1997 р. досудове слідство кілька разів зупиняли через хворобу заявниці.

5 січня 1998 р. заявниці було пред'явлено обвинувачення у вчиненні крадіжки з проникненням у житло. Того ж дня щодо неї було обрано запобіжний захід у виді підписки про невиїзд.

У січні, квітні, травні та серпні 1998 р. досудове слідство кілька разів зупиняли через хворобу заявниці.

У листопаді 1998 р. досудове слідство було завершено і кримінальну справу щодо заявниці направили до Свердловського міського суду Луганської області (далі — Свердловський суд).

25 грудня 1998 р. Свердловський суд направив справу на додаткове розслідування.

20 вересня 1999 р. слідчий відділу ГВ УМВС м. Свердловська дії заявниці перекваліфікував, їй було пред'явлено обвинувачення у грабежі.

3 листопада 1999 р. слідчий відділу ГВ УМВС м. Свердловська завершив додаткове розслідування, а справу направив до суду.

2 грудня 2000 р. Свердловський суд визнав заявницю винною. Проте Луганський обласний суд вирок скасував, а справу направив на нове розслідування.

15 червня 2000 р. слідчий відділу ГВ УМВС м. Свердловська дії заявниці перекваліфікував із грабежу на самоуправство.

12 липня 2000 р. заявниці було пред'явлено обвинувачення у грабежі.

5 серпня 2000 р. обвинувачення щодо заявниці були змінені на попередні, тобто самоуправство. Слідчий відділу ГВ УМВС м. Свердловська закрив кримінальну справу щодо заявниці у зв'язку зі спливом строків притягнення до кримінальної відповідальності.

20 вересня 2000 р. прокуратура Луганської області скасувала постанову від 5 серпня 2000 р. та взяла під свій контроль розслідування справи.

21 грудня 2000 р. слідство було завершено та 29 грудня 2000 р. кримінальна справа була направлена до суду.

26 березня 2002 р. суд направив справу на додаткове розслідування.

10 листопада 2003 р. слідчий перекваліфікував обвинувачення щодо заявниці на приховування злочину.

У травні 2004 р. слідство було завершено, а справу направлено до суду.

17 червня 2004 р. суд направив справу на додаткове розслідування.

17 серпня 2004 р. Апеляційний суд Луганської області залишив без зміни ухвалу від 17 червня 2004 р.

У жовтні 2004 р. обвинувачення щодо заявниці змінили на самоуправство. Розслідування було завершено, справу направили до суду.

У листопаді—грудні 2004 р. суд призначив три судові засідання.

28 грудня 2004 р., 26 січня та 16 лютого 2005 р. судові засідання були відкладені через неявку заявниці.

У 2004 р. потерпіла пані М. померла.

11 квітня 2005 р. Ровеньківський міський суд закриття справи щодо заявниці у зв'язку із закінченням строку притягнення до кримінальної відповідальності. 17 червня 2005 р. Апеляційний суд Луганської області скасував зазначене рішення та направив справу на новий розгляд.

Між вереснем та листопадом 2005 р. судові засідання відклали чотири рази через неявку заявниці.

27 грудня 2005 р. суд направив справу на додаткове розслідування.

30 червня 2006 р. розслідування було завершено, а справу направили до суду.

Між липнем та листопадом 2006 р. судові засідання відклали чотири рази через неявку заявниці.

14 травня 2007 р. справу направили на додаткове розслідування.

12 липня 2007 р. слідство було завершено а справа направлена в суд.

6 вересня 2007 р., 4 червня 2008 р. та 12 лютого 2009 р. суд повертав справу на додаткове розслідування.

22 жовтня 2008 р. слідчий виніс постанову про скасування заявниці запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд. Протягом періоду, коли заявниця перебувала під запобіжним заходом, їй дозволили кілька разів виїхати за кордон для відвідування своїх родичів та ще кілька разів вона зробила це без дозволу. Один раз заявниці не було надано дозвіл залишити місце свого проживання.

21 березня 2009 р. прокурор закриття кримінальну справу щодо заявниці за відсутністю складу злочину.

II. Національне законодавство

Положення статей 148, 149 та 150 КПК 1960 р., в яких установлені загальні норми щодо запобіжних заходів, викладені в рішенні у справі «*Merit проти України*» (*Merit v. Ukraine*) від 30 березня 2004 р.

Відповідно до ст. 151 зазначеного Кодексу підписка про невиїзд полягає у відібранні від підозрюваного або обвинуваченого письмового зобов'язання не відлучатися із зареєстрованого місця проживання чи перебування або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого. У разі його порушення вона може бути замінена більш суворим запобіжним заходом.

П Р А В О

I. Стверджуване порушення п. 1 ст. 6 Конвенції

Заявниця скаржилася, що тривалість судового провадження була не сумісною з вимогою «розумного строку», закріпленою п. 1 ст. 6 Конвенції, який передбачає таке:

«Кожен має право на ... розгляд його справи упродовж розумного строку... судом..., який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення».

Уряд це твердження оскаржив. Він зазначив, що затримки, які викликані поведінкою заявниці, тривали майже 10 місяців протягом судового провадження та ще кілька місяців протягом досудового слідства.

Період, який розглядається, почався 18 листопада 1997 р. та закінчився 21 березня 2009 р. Таким чином, він тривав 11 років чотири місяці й чотири дні у судах двох інстанцій.

A. Щодо прийнятності

<...>

B. Суть

Суд повторює, що розумність тривалості провадження слід оцінювати з урахуванням обставин справи і таких критеріїв: складність справи, поведінка заявника та відповідних державних органів (див., серед інших джерел, рішення у справі «*Пелісьє і Сассі проти Франції*» (*Pélissier and Sassi v. France*), від 25 березня 1999 р., п. 67).

Суд неодноразово встановлював порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у справах подібних до цієї (див. зазначене рішення у справі «*Пелісьє і Сассі проти Франції*»).

Розглянувши надані матеріали, Суд вважає, що Уряд не навів жодного факту чи аргументу, що могли б переконати його дійти іншого висновку у цій справі. Беручи до уваги практику Суду, він вважає, що в цій справі тривалість судового провадження була надмірною та не відповідала вимозі про розумний строк, навіть, якщо виключити із загального строку провадження періоди затримок, які мали місце з вини заявниці.

Так, відповідно, мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

II. Стверджуване порушення ст. 13 Конвенції

Заявниця також скаржилась на те, що в Україні відсутній суд, до якого можливо б було звернутись зі скаргою на надмірну тривалість судового прова-

дження. Заявниця посилалась на ст. 13 Конвенції, яка передбачає наступне:

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Уряд оскаржив твердження заявниці.

Суд зазначає, що вказана скарга пов'язана із попередньою і тому повинна також бути визнана прийнятною.

Суд повторює, що ст. 13 Конвенції гарантує наявність ефективного засобу юридичного захисту у відповідному національному органі у зв'язку зі скаргою на порушення вимоги п. 1 ст. 6 про розгляд справи протягом розумного строку (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*) від 26 жовтня 2000 р., п. 156). Крім того, Суд посилається на рішення у справі «Меріт проти України» щодо відсутності ефективних і доступних засобів юридичного захисту у національному законодавстві стосовно скарг на тривалість кримінального провадження (див. зазначене рішення у справі «Меріт проти України», п. 78—79).

Таким чином, Суд вважає, що у цій справі мало місце порушення ст. 13 Конвенції у зв'язку з відсутністю засобу юридичного захисту у національному законодавстві, за допомогою якого заявниця могла б отримати рішення, яке б захистило її право на розгляд справи протягом розумного строку, як це закріплено в п. 1 ст. 6 Конвенції.

III. Стверджуване порушення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції

Заявниця також скаржилась на тривале обмеження свободи пересування у зв'язку з обранням щодо неї запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд. Вона посилалась на ст. 2 Протоколу № 4, якою передбачене таке:

«1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території...

<...>

3. На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в п. 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами в демократичному суспільстві».

А. Щодо прийнятності

<...>

В. Суть

Сторони не оскаржували те, що зобов'язання у вигляді підписки про невиїзд є втручанням у свободу пересування заявниці. Крім того, Суд раніше вже встановив у подібних до цієї справ, що в межах кримінального провадження в Україні таке втручання у право підозрюваного або обвинуваченого здійснюється відповідно до закону і відповідає законній меті (див. рішення у справі «Іванов проти України» (*Ivanov v. Ukraine*), підпункти 87—89, від 7 грудня 2006 р.). Залишається встановити, чи було таке втручання необхідним у демократичному суспільстві.

Оцінка «необхідності в демократичному суспільстві» вимагає від Суду визначити, чи було таке оскаржуване втручання «пропорційним законній переслідуюваній цілі» (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Кіпріанов проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) від 15 грудня 2005 р., підпункти 170—171). Що стосується пропорційності втручання, Суд звернув особливу увагу на тривалість застосування заходу.

До заявниці було застосовано запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд із 5 січня 1998 р. до 22 жовтня 2008 р., тобто він тривав 10 років, дев'ять місяців та 19 днів. Цим її було обмежено залишати своє місце проживання без дозволу протягом зазначеного часу.

Суд зазначив, що він вирішував питання сумісності ст. 2 Протоколу № 4 із зобов'язанням не залишати у справах щодо Італії, включаючи справу Luordo (див. рішення у справі «Луордо проти Італії» (*Luordo v. Italy*) від 17 липня 2003 р., п. 96). У цій справі Суд встановив, що таке зобов'язання, застосоване до заявника під час триваючої процедури банкрутства, було непропорційним у зв'язку з його тривалістю протягом 14 років і восьми місяців, навіть якщо не було відомо, чи хотів заявник залишити місце проживання та чи було йому відмовлено в дозволі. Однак у справі «Антоненков та інші проти України» (див. «Антоненков та інші проти України» (*Antonienkov and others v. Ukraine*) від 22 листопада 2005 р., підпункти 59—67), у якій застосування такого обмеження тривало протягом розгляду кримінальної справи, що складало чотири роки і 10 місяців, Суд не визнав порушення ст. 2

Протоколу № 4. Також у справі «Федоров і Федорова проти Росії» (див. зазначене рішення «Федоров і Федорова проти Росії» (*Fedorov and Fedorova v. Russia*) від 13 жовтня 2005 р., підпункти 32—47), у якій зобов'язання не залишати місце проживання застосовувалось до заявника протягом чотирьох років і трьох місяців та чотирьох років і шести місяців, Суд визнав, що за обставин справи обмеження свободи пересування заявників не було непропорційним.

На думку Суду, справу заявниці слід відрізняти від справ «Антоненков та інші проти України» і «Федоров і Федорова проти Росії». Суд насамперед зазначає, що тривалість обмеження в цій справі була значно довшою, ніж у двох вищезазначених справах, і лише її тривалість могла бути достатньою, щоб дійти висновку, що застосування такого підходу було непропорційним. Крім того, тривале втручання здійснювалось в контексті обвинувачення у досить малозначному злочині.

Беручи до уваги зазначене, Суд зробив висновок, що «справедливий баланс» між загальними інтересами та правами заявниці було порушено. Таким чином, мало місце порушення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

IV. Інші стверджувані порушення Конвенції

Крім того, заявниця скаржилася за ст. 6 Конвенції на те, що під час розгляду кримінальної справи щодо неї мали місце процесуальні порушення.

Виходячи із сукупності наявних матеріалів і в тій мірі, в якій він є повноважним вивчати заявлені скарги, Суд не встановив жодних ознак порушення прав та свобод, гарантованих Конвенцією. Відповідно, зазначена частина заяви повинна бути оголошена неприйнятною як явно необґрунтована відповідно до пунктів 3 та 4 ст. 35 Конвенції.

V. Застосування ст. 41 Конвенції

Ст. 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції та протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

A. Шкода

Заявниця вимагала на відшкодування моральної шкоди 100 тис. євро.

Уряд вважає цю суму надмірною і необґрунтованою.

Суд вважає, що заявниця зазнала моральної шкоди, яка не може бути компенсована лише встановленням порушення її прав за Конвенцією. Беручи до уваги обставини справи та вирішуючи на засадах справедливості, як передбачено ст. 41 Конвенції, Суд присуджує заявниці 5 200 євро компенсації моральної шкоди.

B. Судові витрати

Заявниця не заявляла вимоги щодо компенсації судових витрат. Відповідно, Суд нічого не присуджує.

B. Пеня

Суд вважає за доцільне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткових пункти.

СУД ОДНОГОЛОСНО

1. Оголошує скарги щодо тривалості провадження та відсутності ефективних засобів юридичного захисту за цією скаргою, а також щодо втручання у свободу пересування прийнятними, решту скарг у заяві — неприйнятними.

2. Постановляє, що мало місце порушення пункту 1 ст. 6 Конвенції щодо тривалості провадження.

3. Постановляє, що мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

4. Постановляє, що мало місце порушення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

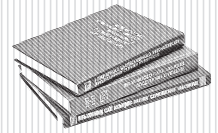
5. Постановляє:

(а) що протягом трьох місяців з дня, коли рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач має сплатити заявниці 5 тис. 200 євро відшкодування моральної шкоди, плюс будь-який податок, який може бути стягнуто, ці суми мають бути конвертовані в українські гривні за курсом на день здійснення платежу;

(б) що зі спливом зазначеного тримісячного строку і до повного розрахунку на вищезазначену суму нараховуватиметься простий відсоток (*simple interest*) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в цей період, плюс три відсоткові пункти;

Відхиляє решту вимог заявниці щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою і повідомлено у письмовій формі 18 лютого 2010 р. згідно з пунктами 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

А.В. Лужанський,
науковий консультант
управління забезпечення
розгляду справ цивільної
юрисдикції Верховного
Суду України

Summary

On the basis of effective laws of Ukraine and judicial practice the article studies peculiarities of accessing the court in cases on appealing against assessment of the property at the stage of enforcement procedure. Special attention is drawn to the fact that in spite of regulation of appropriate law in substantive and procedural laws, it is possible to realize such a law only by means of appealing against procedural decisions, activity or inactivity of officials of the State Enforcement Service

Особливості доступу до суду у справах про оскарження оцінки майна на стадії виконавчого провадження

Доступ до правосуддя як невід'ємна складова права на звернення до суду є необхідною та чи не найголовнішою передумовою реалізації захисту прав, свобод і законних інтересів особи.

Різні аспекти законодавчого і практичного забезпечення можливості реалізації такого права були предметом наукових досліджень Ю.М. Грошевого, В.М. Жуйкова, М.І. Козюбри, В.М. Лебедева, О.М. Овчаренко, Н.Ю. Сакари, Н.В. Сібільової, Л.Г. Талана, О.Г. Шило, В.І. Шишкіна, В.В. Яркова та ін.

Відсутність можливості судового захисту на стадії виконавчого провадження для правової держави є категорично неприйнятною

Недостатньо вивченими залишаються особливості доступу до правосуддя в такій категорії справ, як оскарження оцінки арештованого в процесі виконавчого провадження майна боржника, а це безпосередньо впливає на стан дотримання прав сторін виконавчого провадження.

Як слушно зауважувалося в юридичній літературі, виконанням рішень суду завершується діяльність щодо здійснення правосуддя і процес захисту права, що здійснюється судом. Тому правосуддя слід розглядати в широкому розумінні — як діяльність суду з розгляду спору і виконання судового рішення¹.

Відсутність можливості судового захисту на стадії виконавчого провадження для правової держави є категорично неприйнятною. До того ж відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб. Згідно з ч. 1 ст. 1, ч. 2 ст. 4 Закону від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР «Про державну виконавчу службу» державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законів України. Державний виконавець є представником влади і здійснює примусове

¹ Див.: Т а л а н Л. Виконавче провадження в структурі цивільного процесу // Вісник Академії правових наук України. — 2009. — № 2. — С. 100.

виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державну виконавчу службу.

Правовий статус державної виконавчої служби та державних виконавців зумовлює обов'язок останніх діяти відповідно до приписів ч. 2 ст. 19 Основного Закону лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Чинне законодавство дає боржнику потенційну можливість і відповідні правові засоби захисту своїх прав у разі незгоди з оцінкою його арештованого майна

У положеннях ч. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 9 Закону від 12 липня 2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (далі — Закон № 2658-III) зазначено, що оцінка майна, майнових прав — це процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами: положеннями (національними стандартами) оцінки майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, методиками та іншими нормативно-правовими актами, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України, і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності.

Як засвідчує аналіз положень частин 1, 2 ст. 58 Закону від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV), оцінку майна боржника проводять такі суб'єкти:

– державний виконавець (за ринковими цінами, що діють на день визначення вартості майна);

– залучений державним виконавцем суб'єкт оціночної діяльності — суб'єкт господарювання (для проведення оцінки майна за регульованими цінами, оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден, а також у разі, якщо визначити вартість майна (окремих предметів) складно або якщо боржник чи стягувач заперечує проти передачі арештованого майна боржника для реалізації за ціною, визначеною державним виконавцем).

Чинне законодавство дає боржнику потенційну можливість і відповідні правові засоби захисту своїх прав у разі незгоди з оцінкою його арештованого майна. Так, згідно з частинами 3, 4 ст. 58 Закону № 606-XIV державний виконавець

повідомляє про результати визначення вартості чи оцінки майна сторонам. У разі якщо сторони не згодні з результатами визначення вартості чи оцінки, вони мають право подати державному виконавцю заперечення в десятиденний строк з дня надходження повідомлення. Сторона вважається ознайомленою з результатами визначення вартості чи оцінки арештованого майна, якщо їй надіслано повідомлення про результати визначення вартості чи оцінки майна рекомендованим листом за

адресою, зазначеною у виконавчому документі, або за місцем фактичного проживання чи перебування такої сторони, достовірно встановленим державним виконавцем. У разі заперечення однією із сторін проти результатів оцінки, проведеної суб'єктом оціночної діяльності — суб'єктом господарювання, державний виконавець призначає рецензування звіту про оцінку майна. У разі незгоди з оцінкою, визначеною за результатами рецензування, сторони мають право оскаржити її в судовому порядку в десятиденний строк з дня отримання відповідного повідомлення.

З'ясування правової природи висновків експертів як предмета судового оскарження нерозривно пов'язане з необхідністю дослідження ступеня нормативності таких актів

Можливість вирішення в судовому порядку спорів, пов'язаних із оцінкою майна та майнових прав, передбачена і в ст. 33 Закону № 2658-III.

Однак домогтися реального судового захисту при оскарженні відповідного акта оцінки майна зацікавленій стороні буває вкрай складно.

Очевидно, насамперед це можна пояснити тим, що у ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) немає такого способу захисту цивільних прав та інтересів, як визнання недійсною експертної оцінки майна.

До того ж згідно з п. 1 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) господарським судам підвідомчі справи, зокрема, у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів та з інших підстав. Ці суди також розглядають справи у спорах про визнання недійсними актів з підстав, зазначених у законодавстві.

З'ясування правової природи висновків експертів як предмета судового оскарження нерозривно пов'язане з необхідністю дослідження ступеня нормативності таких актів. У цьому аспекті Вищий господарський суд України дотримується позиції, що викладена в п. 25 Інформаційного листа від 18 березня 2008 р. № 01-8/164 «Про деякі

питання застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у 2007 році»:

– нормативний акт — це прийнятий уповноваженим державним чи іншим органом у межах його компетенції офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, має загальний чи локальний характер і застосовується неодноразово. Що ж до актів ненормативного характеру (індивідуальних актів), то вони породжують права та обов'язки тільки у того суб'єкта (чи визначеного ними певного кола суб'єктів), якому вони адресовані;

– господарські суди розглядають на загальних підставах справи у спорах про визнання недійсними актів, прийнятих (виданих) іншими, крім державних, органами, у тому числі актів господарських товариств, громадських організацій тощо, які відповідно до закону чи установчих документів мають обов'язковий характер. Законодавство України не надає висновку судового експерта статусу документа, який мав би обов'язковий характер чи породжував права та обов'язки у певного суб'єкта чи кола суб'єктів, а отже такий висновок не може вважатися актом державного чи іншого органу і оспорюватися в судовому порядку.

Висновок судового експерта розглядається як результат практичної діяльності фахівця-оцінювача, що не є актом державного чи іншого органу, а тому спори, пов'язані з оскарженням такого висновку, не підвідомчі господарським та адміністративним судам

У судовій практиці юридичним актом вважається офіційний письмовий документ державного чи іншого органу (посадової особи), виданий у межах його компетенції, визначеної законом, який має точно встановлені зовнішні реквізити та породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан, спрямований на регулювання суспільних відносин, має обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин, поширює свою чинність на певний час, територію, коло суб'єктів.

Висновок судового експерта розглядається як результат практичної діяльності фахівця-оцінювача, що не є актом державного чи іншого органу, а тому спори, пов'язані з оскарженням такого висновку, не підвідомчі господарським та адміністративним судам.

Як зазначено в постанові Верховного Суду України від 7 жовтня 2003 р. № 18/478 (03/158) у справі за позовом дочірньої компанії «Укргазвидобування»

Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» в особі газопромислового управління «Шебелинкагазвидобування» до товариства з обмеженою відповідальністю «Центр правової допомоги «Правозахист» про визнання недійсним висновку експерта, оскарження дій експерта не може здійснюватися за правилами ст. 121² ГПК, яка передбачає оскарження дій чи бездіяльності органів державної виконавчої служби, оскільки відповідно до ст. 10 Закону № 606-XIV (у нинішній редакції Закону — ч. 1 ст. 7) експерт є учасником виконавчого провадження, а не органом державної виконавчої служби.

Деякі суди дотримуються діаметрально протилежної позиції, наголошуючи на помилковості висновку про невідомість господарським судам справ з оскарження діяльності експерта.

Наприклад, Дніпропетровський апеляційний господарський суд у постанові від 16 лютого 2011 р. у справі № 31/13-11 за позовом публічного акціонерного товариства «УкрСиббанк» до приватного підприємства «Експерт-центр», третя особа — Інгулецький відділ державної виконавчої служби Криворізького міського управління юстиції, про визнання звіту про експертну оцінку недійсним дійшов такого висновку: «Відповідна скарга має розглядатися господарським судом на підставі та в порядку, передбаченому ст. 121² ГПК»².

Однак загалом судова практика в цьому аспекті переважно послідовна.

Так, у постанові Вищого господарського суду України від 3 серпня 2010 р. № 10/3н у справі за позовом приватного підприємства «Ремікс» до приватного підприємства «Грант-Л» про визнання недійсним звіту про оцінку майна зазначено, що звіт з оцінки майна не є юридичною формою рішення певного органу, зокрема суб'єкта оціночної діяльності, оскільки він не спрямований на регулювання певних суспільних відносин і не має обов'язкового характеру для суб'єктів цих відносин з огляду на наявність процедури рецензування та можливості незатвердження звіту його замовником (органом приватизації). Сам по собі звіт про оцінку майна без його затвердження відповідним наказом органу приватизації не породжує правові наслідки, не створює, змінює чи припиняє права позивача відповідно до ст. 11 ЦК, а тому не має ознак правочину чи акта іншого органу, що можуть бути оспорені до господарського суду. Отже, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК цей спір не підвідомчий

² Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13868235>

господарським судам. Позивач не позбавлений права захистити свої права в судовому порядку, в разі їх порушення, у передбачений законом спосіб, зокрема шляхом оскарження відповідного акта органу приватизації щодо затвердження звіту оцінки майна тощо³.

Оскільки державний виконавець у разі проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден обов'язково залучає оцінювача, то складений оцінювачем акт оцінки підлягає обов'язковому затвердженню керівником відділу державної виконавчої служби

Аналогічного висновку дійшов Вищий господарський суд України в постанові від 9 вересня 2010 р. № 14/174 у справі за позовом відкритого акціонерного товариства «Райффайзен Банк Аваль» до експериментального творчо-виробничого об'єднання «Придністров'я» про визнання недійсною експертної оцінки майна: звіт суб'єкта оціночної діяльності — суб'єкта господарювання про оцінку вартості майна не є актом ненормативного характеру (актом індивідуальної дії), оскільки він не створює, не породжує права і обов'язки позивача та йому не адресований, а є лише результатом практичної діяльності фахівця-оцінювача з визначених питань і може бути використаний як доказ, що підлягатиме оцінці судом відповідно до вимог ГПК, а тому цей звіт не є актом у розумінні ст. 12 ГПК. Оцінка майна — процесуальна дія державного виконавця, а тому учасник виконавчого провадження має право на оскарження оцінки майна як процесуальної дії державного виконавця з урахуванням особливостей відповідного процесуального Закону⁴.

Погоджуючись із таким підходом щодо природи правового акта, зазначимо, що сприйняття проведеної суб'єктом оціночної діяльності оцінки вартості майна лише з точки зору доказів зумовлює певні проблеми. По-перше, у разі оскарження такої оцінки як процесуальної дії перевірка судом правильності визначення її розміру унеможливується. По-друге, під час реалізації арештованого нерухомого майна боржника жодні докази, які були подані під час судових процедур, що передували, наприклад, прилюдним торгам, правового значення вже не матимуть.

Оскільки державний виконавець у разі проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден обов'язково залучає оцінювача, то складений

оцінювачем акт оцінки підлягає обов'язковому затвердженню керівником відділу державної виконавчої служби.

Про це йдеться у постанові Вищого господарського суду України від 19 січня 2006 р. № 38/309 у справі за позовом спільного українсько-російського підприємства «СС» у формі товариства з обмеженою відповідальністю до товариства з обмеженою відповідальністю «Українська експертна група», треті особи — відділ державної виконавчої служби Подільського районного управління юстиції у м. Києві, відкрите акціонерне товариство «Державний ощадний банк України», про визнання акта недійсним⁵.

У п. 10.1 Інструкції про проведення виконавчих дій (затверджено наказом Міністерства юстиції України 15 грудня 1999 р. № 74/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 грудня 1999 р. за № 865/4158) визначено, що скарга у процесі виконавчого провадження з виконання судових рішень на дії (бездіяльність) державного виконавця або начальника органу державної виконавчої служби подається до суду, який видав виконавчий документ.

Щодо юрисдикції Вищий адміністративний суд України у п. 19 постанови Пленуму від 13 грудня 2010 р. № 3 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства у справах із приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби» висловив позицію, відповідно до якої оскарження висновку оцінювача не підлягає розгляду адміністративними судами. У разі якщо експерт, суб'єкт оціночної діяльності — фізична особа, висновок експерта слід оскаржувати в порядку цивільного судочинства, якщо експерт, суб'єкт оціночної діяльності — юридична особа — у порядку господарського судочинства. Такий підхід дещо дисонує із судовою практикою.

Це підтверджується правовою позицією колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, що викладена в ухвалі від 13 жовтня 2010 р. № 6-32004св10 у справі за скаргою акціонерного комерційного інноваційного банку «УкрСиббанк» до товариства з обмеженою відповідальністю «Незалежний центр оцінки експертизи та аналітики «Пи Кан» про визнання недійсним звіту експертної оцінки майна. У ній зазначено, що за ст. 147 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) висновок експерта — один із видів доказів у

³ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10687676>

⁴ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11146333>

⁵ Див.: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1173217.html

цивільній справі, який суд згідно зі ст. 212 цього Кодексу оцінює за своїм внутрішнім переко-
нанням, що ґрунтується на всебічному, повно-
му, об'єктивному дослідженні, та не є актом
державного чи іншого органу, який може бути
оспорено окремо, а тому скарга про визнання
недійсним звіту експертної оцінки майна невідомча суду⁶.

Право оскаржувати дії (бездіяльність) державного виконавця з питань виконавчого провадження мають лише сторони виконавчого провадження, учасники виконавчих дій або особи, які залучалися до проведення виконавчих дій

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність посадових і службових осіб державної виконавчої служби при виконанні всіх виконавчих документів, передбачених ч. 2 ст. 17 Закону № 606-XIV, крім тих, щодо яких законом устано-
влено інший, виключний порядок їх оскарження (наприклад, визначений у ст. 121² ГПК, розд. VII ЦПК), розглядаються адміністративними судами. Відповідно до ст. 121² ГПК предметом оскарження є лише дії та бездіяльність органів державної виконавчої служби, тому їх рішення, що стосуються виконання рішень господарських судів, підлягають оскарженню до адміністративних судів.

У справах за скаргами стягувача чи боржника на дії державного виконавця, пов'язані з оцінкою майна, суд перевіряє відповідність цих дій положенням Закону № 606-XIV

Право оскаржувати дії (бездіяльність) державного виконавця з питань виконавчого провадження мають лише сторони виконавчого провадження — стягувач і боржник (ч. 1 ст. 8 Закону № 606-XIV), учасники виконавчих дій або особи, які залучалися до проведення виконавчих дій (розд. VII ЦПК, ст. 121² ГПК), якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення порушено їхні права чи свободи.

Про це йдеться, наприклад, у рішенні колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 жовтня 2009 р. № 6-427св09 у справі за позовом О., малого будівельно-комерційного спільного підприємства «Контракт» до державної виконавчої служби, державного підприємства «Укрспец'юст», М., П. про визнання оцінки нерухомого майна,

прилюдних торгів, свідоцтва про право власності та договору купівлі-продажу недійсними⁷.

До складу суб'єктів оскарження належить і прокурор: 1) як повновправний учасник виконавчого провадження у разі відкриття такого провадження за заявою прокурора у випадках представництва інтересів громадянина або держави в суді на підставі ч. 1 ст. 7 Закону № 606-XIV; 2) при здійсненні представництва в суді особи, яка є учасником виконавчого провадження; 3) як суб'єкт права на внесення протесту, відхилення якого або ухилення від розгляду якого є підставою для подальшого звернення до суду (ч. 4 ст. 21 Закону від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру»).

Слід мати на увазі, що у справах за скаргами стягувача чи боржника на дії державного виконавця, пов'язані з оцінкою майна, суд перевіряє відповідність цих дій положенням Закону № 606-XIV. Це, зокрема, зазначено в п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 14 «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження». Оскільки норми цього Закону регламентують процедуру проведення оцінки майна державним виконавцем і випадки залучення ним суб'єкта оціночної діяльності, домогтися в судовому порядку зміни проведеної останнім оцінки майна через оскарження дій державного виконавця практично неможливо.

У практиці вищих судових органів України трапляються поодинокі випадки виявлення порушень у діях державного виконавця.

Наприклад, у постанові Вищого господарського суду України від 25 листопада 2009 р. № 5/532-07 у справі за позовом закритого акціонерного товариства «Комерційний банк «Кредит-Дніпро» в особі Сумської філії до товариства з обмеженою відповідальністю «Суми-Цемент» про звернення стягнення на предмет іпотеки встановлено, що державний виконавець не дотримався відповідних положень Закону № 606-XIV щодо обов'язкового залучення суб'єкта оціночної діяльності для проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден⁸. В ухвалі колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 листопада

⁶ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11753678>

⁷ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6820186>

⁸ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6902875>

2010 р. № 6-16764св09 у справі за позовом закритого акціонерного товариства «ОТП Банк» до Т., Л. про виселення з житлового приміщення йдеться про таке порушення, як направлення повідомлення боржнику про оцінку майна не на його адресу проживання⁹. Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, постановляючи ухвалу від 23 грудня 2009 р. № 6-16476кп05 у справі за позовом Л. до Ф. про виселення та за зустрічним позовом Ф., Ш. до відділу державної виконавчої служби, науково-виробничого комерційного товариства з обмеженою відповідальністю «Текст-приват», Л. про визнання прилюдних торгів з реалізації квартири та свідоцтва про придбання нерухомого майна з прилюдних торгів недійсними, з'ясувала, що державний виконавець при визначенні вартості спірної квартири не залучив експерта і провів оцінку майна сам¹⁰. У постанові Вищого господарського суду України від 8 квітня 2010 р. № 2-7/3109-2009 у справі за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Остан» до приватного підприємства «Спеціалізоване підприємство Юстиція» про визнання недійсним результатів публічних торгів та визнання дій такими, що не відповідають законодавству України, зазначено про таке порушення: державний виконавець не направив боржнику висновок експерта, хоча згідно із Законом № 606-XIV мав повідомити сторони про результати визначення оцінки майна¹¹.

Отже, в Україні доступ до суду у справах про оскарження оцінки майна на стадії виконавчого провадження має свої особливості. Вони, зокрема, полягають у тому, що зазначене право передбачено як матеріальним, так і процесуальним законодавством. Разом з цим на стадії виконавчого провадження оцінку майна як предмет можна оскаржити не «матеріально» (по суті), а лише як процесуальні рішення, дію або бездіяльність посадових осіб державної виконавчої служби, що в контексті реалізації права на доступ до правосуддя є проблемою системного характеру.

Оцінка арештованого нерухомого майна боржника на стадії виконавчого провадження фактично є «останнім рубежем», після якого проводяться прилюдні торги з метою реалізації цього майна. До того ж спеціалізована організація проводить такі торги за заявкою державного виконавця, в якій зазначається початкова вартість майна, що виставляється на торги, саме за експертною оцінкою (п. 3.2 Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038). Саме тому об'єктивна оцінка вартості майна, що виключає можливість її заниження, має дуже важливе значення не лише для боржника, а й для стягувача, який безпосередньо зацікавлений у тому, щоб виручених від реалізації коштів виявилось достатньо для забезпечення відповідного стягнення.

Спеціалізована організація проводить прилюдні торги за заявкою державного виконавця, в якій зазначається початкова вартість майна, що виставляється на торги, саме за експертною оцінкою

З огляду на дискреційний характер повноважень державного виконавця щодо вибору конкретного суб'єкта оціночної діяльності, можливість застосування ним різних методів оцінки одного й того самого виду майна слід наголосити на тому, що наявність ефективних механізмів судового захисту на фоні розумного балансу як дотримання майнових прав боржника та стягувача, так і оперативності виконавчого провадження є дуже потрібною.

Необхідність вдосконалення правового регулювання процедури судового оскарження зазначеної оцінки зумовлює перспективи подальших розвідок у напрямі цього дослідження: теоретичне осмислення, розроблення і прийняття відповідних законопроектів у сфері захисту майнових прав та інтересів зацікавлених осіб на стадії виконання судових рішень.

⁹ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12252604>

¹⁰ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10614488>

¹¹ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8981093>

І.Л. Самсін,
суддя Верховного Суду
України,
голова Вищої кваліфікацій-
ної комісії суддів України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Summary

The article is dedicated to analysis of correspondence of obligation and duty in tax law. The author makes conclusion that The Code on Taxation of Ukraine is based on the concept of tax duty. It is justified that the concept of tax obligation will encourage introduction of the principle of mutual responsibility between the Government represented by its controlling bodies and taxpayers

Співвідношення понять «податковий обов'язок» та «податкове зобов'язання» в законодавстві України

Проблема співвідношення понять «податковий обов'язок» та «податкове зобов'язання» має певну історію. Її вирішенню приділялася значна увага як у працях українських, так і зарубіжних учених-юристів¹. У той час як одні науковці відстоюють позицію використання терміна «податковий обов'язок», інші досить переконливо обґрунтовують необхідність застосування терміна «податкове зобов'язання».

Вбачається, що аналіз досліджуваної проблеми має починатися з вирішення концептуального питання: яке джерело має бути первинним, вихідним для визначення і закріплення цих понять? З одного боку, правова наука значною мірою займається дослідженням норм чинного законодавства, вивченням їх ефективності, доцільності тощо. Відповідно до цього аналіз має починатися з положень законодавства, а наукові позиції є похідними. З другого боку, без розроблення відповідної наукової концепції навряд чи можливе й доцільне закріплення будь-якого поняття чи механізму в законодавстві, адже перш ніж зробити певне положення загальнообов'язковим правилом поведінки, необхідно дослідити, який саме вплив воно матиме на ті чи інші суспільні відносини.

Вважаємо, що при вирішенні цього питання потрібно визначитися насамперед з тим, що саме аналізуватиметься при дослідженні і з якою метою. У цьому випадку можна провести паралель із розмежуванням позитивної та нормативної економіки. Якщо мова йде про позитивний аналіз, тобто зосереджений на розгляді й поясненні актуальних правових явищ, дослідження має починатися з розгляду положень законодавства. Якщо ж говорити про нормативний аналіз, який відповідає на питання «як має бути?», необхідно виходити з теоретичної розробки відповідних моделей, а потім — реалізувати їх у законодавчих положеннях.

Перш ніж перейти до детального аналізу співвідношення податкового обов'язку й податкового зобов'язання в податковому праві, доцільно розглянути проблему більш широко, проаналізувавши

¹ Див., напр.: Винницький Д. В. Российское налоговое право: Проблемы теории и практики. — СПб., 2003. — 397 с.; Дамирчиев М. И., Кучерявенко Н. П., Рагимова С. М. Налоговое право Азербайджанской республики: Учебное пособие / Отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А. М. Касумов. — Баку, 2009. — 424 с.; Кучерявенко Н. П. Курс налогового права: В 6 т. — Х., 2004. — Т. 2. Введение в теорию налогового права. — 600 с.; Кучерявенко М. П. Податкові процедури: правова природа і класифікація: Монографія. — К., 2009. — 460 с.; Порохов Е. В. Теория и практика налогового права Республики Казахстан: основные проблемы. — Алматы, 2009. — 456 с.

визначення та специфічні риси понять «обов'язок» і «зобов'язання». Це дасть змогу усвідомити природу та особливості цих категорій для того, щоб далі, розглядаючи їх, враховувати податково-правову специфіку.

Найточніше, на нашу думку, визначає поняття «обов'язок» Ю.К. Толстой: «Суб'єктивний обов'язок може бути визначено як приписана зобов'язаній особі в цілях задоволення інтересів управомоченої, міра належної поведінки в даному правовідношенні, забезпечена наданням управомоченій особі можливості вимагати від зобов'язаної особи виконання обов'язку, спираючись на апарат державного примусу»². Схоже визначення формулює також С.С. Алексеев³.

Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку

В юридичному словнику-довіднику зобов'язання характеризується як правовідносини, в яких одна особа зобов'язана вчинити на користь іншої особи певну дію або утриматись від виконання певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку⁴. Ідентичне визначення дається у ч. 1 ст. 509 Цивільного кодексу України (далі — ЦК): зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Повертаючись до розгляду співвідношення понять «обов'язок» і «зобов'язання» саме в податковому праві, слід зазначити, що остаточної ясності з цього приводу в законодавстві України протягом його існування досягти не вдалося. Так, у ч. 1 ст. 67 Конституції України зазначено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Як бачимо, ця стаття не містить жодного з цих понять,

а оперує конструкцією «кожен зобов'язаний», яка може з однаковою імовірністю стосуватися як обов'язку, так і зобов'язання. Стаття 67 знаходиться в розд. II Конституції, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Зважаючи на це, вважаємо, що йдеться саме про обов'язок.

Крім цього, увагу привертає ще одна невідомість, пов'язана з формулюванням ч. 1 ст. 67 Конституції. Виникає питання: яке саме коло осіб на увазі законодавець, вживаючи слово «кожен», встановивши, що «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори»? Виходячи із назви розд. II Конституції, мова йде або про людину, або про громадянина. І якщо говорити про податковий

обов'язок людини нелогічно, то виходить, що йдеться про громадян України. Але в такому випадку з кола платників податків вилучаються іноземці та особи без громадянства. В обох випадках платниками податку за положенням Конституції не є

юридичні особи, надходження від яких у формі податків і зборів становить велику частину доходу бюджетів України. На нашу думку, це конституційне положення можна було б сформулювати більш зрозуміло.

До прийняття Податкового кодексу України податкове законодавство досить активно оперувало як категорією податкового обов'язку, так і податкового зобов'язання. Причому в різних актах законодавства по-різному визначалися та використовувалися ці поняття

Разом з тим слід зазначити, що Конституція — це Основний Закон, документ, який визначає засади законодавства в тій чи іншій сфері й лише в загальних рисах встановлює конкретні права та обов'язки. Тому не слід при визначенні конституційної норми прагнути до абсолютної точності й конкретики. Натомість норми Конституції розкриваються, деталізуються в законах та інших нормативно-правових актах, аналіз яких і дасть змогу зробити певні висновки.

Донедавна, тобто до прийняття Податкового кодексу України (далі — ПК), податкове законодавство досить активно оперувало як категорією податкового обов'язку, так і податкового зобов'язання. Причому в різних актах законодавства по-різному визначалися та використовувалися ці поняття. Так, у ст. 4 Закону від 25 червня 1991 р. № 1251-XII «Про систему оподаткування» (далі — Закон № 1251-XII) мова йшла переважно про обов'язок: платниками податків і зборів

² Толстой Ю.К. К теории правоотношения. — Ленинград, 1959. — С. 46. (Тут і далі — переклад автора).

³ Див.: Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций: В 2 т. — Свердловск, 1972. — Т. 1. — С. 316.

⁴ Див.: Юридичний словник-довідник: За ред. Ю.С. Шемшученка. — К., 1996. — С. 252—253; Словник законодавчих і нормативних термінів: Термін. словник / Укладачі: докт. юрид. наук, проф. Іншин М.І., канд. юрид. наук Шопіна І.М., Якимов Г.О. — К., 2008. — С. 170—171.

(обов'язкових платежів) є юридичні і фізичні особи, на яких згідно з законами України покладено обов'язок сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі). Щоправда, не зовсім зрозуміло, до якої категорії віднесені відокремлені підрозділи, які не мають статусу юридичної особи, але при цьому є платниками податків згідно з іншим чинним на той час законодавством. Втім, ця ситуація дещо змінилася з прийняттям ПК, тому ми не будемо зосереджувати на цьому увагу. Що ж стосується Закону № 1251-ХІІ, то законодавець взагалі досить активно оперує конструкцією «обов'язки щодо сплати податків і зборів (обов'язкові платежі)». Тобто, не використовуючи словосполучення «податковий обов'язок» як окрему категорію при визначенні імперативу до сплати податку, законодавець у цьому Законі застосовує поняття «обов'язок».

Податковий обов'язок — це певна сукупність дій, які необхідно вчинити платнику щодо обчислення та сплати певної суми грошей — податкового зобов'язання

Проте Закон від 21 грудня 2000 р. № 2181-ІІІ «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (далі — Закон № 2181-ІІІ), який до прийняття ПК був основним процесуальним актом податкового законодавства, використовує виключно поняття «податкове зобов'язання». Навіть назва цього акта говорить про те, в якому саме розумінні у зазначеному Законі використовується ця категорія. Для уникнення непорозуміння щодо трактування цього поняття законодавець у п. 1.2 ст. 1 Закону № 2181-ІІІ розкриває його значення. Відповідно до цієї статті податкове зобов'язання — зобов'язання платника податків сплатити до бюджетів або державних цільових фондів відповідну суму коштів у порядку та у строки, визначені цим Законом або іншими законами України. Як бачимо, фактично в Законі № 2181-ІІІ, на противагу положенням Закону № 1251-ХІІ, для позначення сукупності дій, що їх повинен вчинити платник податку, використовувалося поняття «податкове зобов'язання».

Дещо іншою є логіка Закону від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість». Так, згідно з п. 1.6 ст. 1 «Визначення термінів» податкове зобов'язання — загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді, визначена згідно з цим Законом. Далі цей термін неодноразово вживається в розумінні суми податку, яка підлягає

сплаті. Але в п. 10.2 ст. 10 цього ж Закону використовується конструкція «обов'язки з нарахування та сплати податку», а у п. 11.5 ст. 11 — «обов'язки з погашення податкового векселя»⁵. З цього можна зробити висновок, що у Законі № 168/97-ВР законодавець фактично розмежовував поняття «податковий обов'язок» як обов'язок з нарахування і сплати податку та «податкове зобов'язання» як суму податку, що підлягає сплаті. Іншими словами, в розумінні цього Закону податковий обов'язок — це певна сукупність дій, які необхідно вчинити платнику щодо обчислення та сплати певної суми грошей — податкового зобов'язання.

На нашу думку, не слід ще раз доводити, що така кількість визначень та неоднакове застосування зазначеної термінології створювало як розбіжності в наукових позиціях, так і значні незручності в правозастосуванні. Оскільки вищевказані акти законодавства регулювали одні й ті самі відносини, а також містили низку норм, які прямо відсилали до положень інших законів, у цих законах повинна була принаймні застосовуватись однакова термінологія.

На сьогодні слід констатувати, що й з прийняттям ПК навряд чи вирішено це питання. В цілому логіку Кодексу побудовано на використанні концепції податкового обов'язку. Зокрема, ст. 36 ПК має назву «Податковий обов'язок» і ч. 1 цієї статті встановлено, що податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені цим Кодексом, законами з питань митної справи. Далі в статтях 37 та 38 ПК у цьому ж розумінні використовується поняття «податковий обов'язок» та регулюється порядок виникнення, зміни й припинення податкового обов'язку, а також виконання податкового обов'язку.

Зобов'язання характерне для договірних відносин, в яких використовуються диспозитивні методи, які розвиваються в умовах рівності суб'єктів. Податкові відносини будуються на принципах влади й підпорядкування, регулюються шляхом владних приписів з боку держави

Разом з тим гл. 4 ПК називається «Визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань платника податків, порядок їх сплати та оскарження рішень контролюючих органів». У ній досить активно використовуються поняття «податкове

⁵Зазначимо, що закони від 25 червня 1991 р. № 1251-ХІІ «Про систему оподаткування», від 21 грудня 2000 р. № 2181-ІІІ «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість» втратили чинність на підставі ПК.

зобов'язання» та «грошове зобов'язання» для позначення сум, які підлягають сплаті платником податку. Фактично в ПК дублюється розуміння щодо співвідношення понять «податковий обов'язок» та «податкове зобов'язання» у Законі № 168/97-ВР, в якому сплата податкового зобов'язання є однією з необхідних дій для виконання податкового обов'язку платника, який має більш широке, комплексне значення.

Податкове право нерозривно пов'язане з інститутом державних видатків, який регулює відносини використання коштів бюджетів для забезпечення функціонування держави, підтримання належного рівня освіти, охорони здоров'я та здійснення інших державних функцій

Заслуговує на увагу підхід М.П. Кучерявенка до проблеми, що аналізується: «Поняття податкового обов'язку є однією з центральних категорій податкового права. Вбачається не зовсім точним застосування поняття «зобов'язання» у відносинах, що регулюються імперативними нормами. Зобов'язання характерне для договірних відносин, в яких використовуються диспозитивні методи, які розвиваються в умовах рівності суб'єктів. Податкові відносини будуються на принципах влади й підпорядкування, регулюються шляхом владних приписів з боку держави. Тому навряд чи зобов'язання може відображати природу комплексу обов'язків платника податків, що мають безумовний і першочерговий характер»⁶. У цілому погоджуючись із логікою науковця, хотілося б зауважити, що правове регулювання фінансових відносин має бути орієнтоване на імперативні владні приписи з боку державних органів щодо суб'єктів, які беруть участь у сфері фінансової діяльності. При цьому владність приписів полягає саме в тому, що органи, які їх приймають, мають на те повноваження, делеговані державою, а зобов'язані суб'єкти мають виконувати такі приписи і не мають повноважень на прийняття зустрічних приписів. Відповідно до цього регулювання будь-яких відносин у сфері публічних фінансів, у тому числі й податкових, не може бути засноване на диспозитивних цивільно-правових засадах.

Однак поняття «зобов'язання» хоча і є основним в одному з інститутів цивільного права — зобов'язальному праві, не обов'язково виникає виключно на підставі цивільного договору або іншого вільного волевиявлення. Навіть

ЦК визначає зобов'язання як «правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію...» без посилання на підстави виникнення такого правовідношення. Не слід забувати про існування іншого інституту цивільного права — деліктного права, яке регулює відносини недоговорних зобов'язань. У розумінні цього інституту, незважаючи на те, що він традиційно розглядається як складова цивільного права, підстави виникнення зобов'язання мають дуже мало спільного з вільним волевиявленням. Саме тому, напевно, в західній правовій науці деліктне право становить окрему галузь і, як правило, не асоціюється з цивілістикою⁷. Відповідно до цього, на нашу думку, не варто робити однозначний висновок про неможливість застосування категорії зобов'язання в публічних галузях права.

Категорія податкового зобов'язання цілком відповідає природі відносин між платником та державою в особі уповноважених органів. При цьому слід враховувати два важливі моменти. По-перше, це зобов'язання базується на імперативному приписі щодо поведінки платників податків. Кожен, хто відповідно до вимог закону зобов'язаний вчинити певні дії щодо сплати податків, податкового обліку та податкової звітності, повинен це зробити на підставі владного веління держави. По-друге, треба мати на увазі, що мета існування податкової системи держави полягає не тільки в зборі певної суми грошей за рахунок податкових надходжень.

Саме податкове зобов'язання має розглядатися як комплексна категорія, як правовідношення, яке, з одного боку, витікає з однозначного імперативного веління держави, а з другого — передбачає певну взаємність прав та обов'язків держави і платника податків

Податкове право нерозривно пов'язане з інститутом державних видатків, який регулює відносини використання коштів бюджетів для забезпечення функціонування держави, підтримання належного рівня освіти, охорони здоров'я та здійснення інших державних функцій. Саме за цією ознакою можна проводити паралель між податковим і цивільно-правовим зобов'язанням, коли реалізується механізм зустрічних прав і обов'язків, щоправда,

⁶ Податковий кодекс України: постатейний коментар: у 2 ч. / В.В. Білоус, Л.К. Воронова, О.О. Головашевич та ін.; за ред. М.П. Кучерявенка. — Х., 2011. — Ч. 1. — С. 316—317.

⁷ Див., напр.: Williams G. The Aims of the Law of Tort // Current Legal Problems. — 1951. — 137 p.; Coase R.H. The Problem of Social Cost // The Journal of Law and Economics. — 1960. — No. 3. — P. 1—44; Lunney M., Oliphant K. Tort Law: Texts, Cases. — 2nd Ed. — Oxford, 2003. — 993 p.

не в межах податкового права, а за допомогою інституту державних видатків.

З огляду на викладене, пропонуємо відійти від поширеного на сьогодні сприйняття податкового зобов'язання лише як суми податку, що підлягає сплаті, а то й просто податково-правового нонсенсу. На нашу думку, саме податкове зобов'язання має розглядатися як комплексна категорія, як правовідношення, яке, з одного боку, витікає з однозначного імперативного веління держави, а з другого — передбачає певну взаємність прав та обов'язків держави і платника податків, коли виконання зобов'язання з боку платника покладає на державу обов'язок використати зібрані кошти за призначенням.

Безумовно, складно прослідкувати рух коштів від конкретного платежу через низку рахунків, перш ніж його буде витрачено, особливо враховуючи розмір деяких із них. Крім цього, якщо мова йде про податки, навряд чи доцільно ставити питання про цільове їх використання, адже податки є нецільовими платежами. Значну

частину надходжень до бюджетів становлять загальнодержавні та місцеві збори, цільове призначення деяких із них міститься в назві платежу. Але в цьому випадку мова йде не про відстеження руху конкретних платежів, а про кореляцію імперативних велінь держави до платників щодо сплати податків та її обов'язків з раціонального та ефективного використання зібраних коштів. На нашу думку, цьому цілком сприятиме впровадження концепції податкового зобов'язання.

Необхідно наголосити, що ми не пропонуємо відмовлятися від використання поняття «обов'язок» у податковому праві взагалі. Зокрема, вбачається доцільним використовувати його для позначення конкретних обов'язків у податковому регулюванні, наприклад обов'язку зі сплати податку чи обов'язку інформувати податковий орган про зміну юридичної адреси. Таке розуміння цього поняття цілком кореспондуватиме з розумінням податкових прав платників, зокрема право обирати систему оподаткування або право на податкові пільги.

Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації

В.В. Городовенко,
голова Апеляційного суду
Запорізької області,
кандидат юридичних наук

S u m m a r y

The article studies content and elements of the principle of publicity and openness of judicial procedure from the point of view of the laws of procedure and judiciary. It is focused on public importance of thorough citizen's awareness on the results of the judicial bodies' activity

Принцип гласності й відкритості судочинства є одним із загальноновизнаних міжнародних стандартів належного правосуддя. Так, Загальна декларація прав людини (1948 р.) містить вимогу про необхідність забезпечення природного і невід'ємного права кожного на розгляд його справи «гласно та із додержанням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом» (ст. 10); гласність розглядається також як необхідний складник презумпції невинуватості (ст. 11). Згідно з п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) публічний розгляд є елементом права на справедливий суд, а будь-яка судова постанова у кримінальній або цивільній справі *shall be made public* — «має бути публічною». Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) публічний розгляд справи є одним із елементів справедливого судового розгляду, а судові рішення проголошуються публічно.

Аналіз процесуального законодавства європейських країн свідчить, що загальним правилом у більшості з них є відкритий розгляд судових справ. Так, у ФРН вважається, що відкритий доступ громадськості до суду є одним із фундаментальних прав особи, а судові рішення, винесене з порушенням цього права, є абсолютною підставою для касаційного оскарження. Винятком є Великобританія, де дозвіл на присутність сторонніх осіб під час судового засідання має надати суддя¹.

У різні часи принцип гласності судочинства пов'язували з різними обставинами: ототожнювали гласність з доступністю судових актів для ознайомлення всіма зацікавленими особами та публікою; доступом до судових дій особам, які не беруть участі у справі; розрізняли гласність для сторін і для публіки

Забезпечення прозорості діяльності органів судової влади є одним з основних завдань судової реформи, яка триває в Україні. Це питання безпосередньо пов'язано із громадським контролем за органами судової влади, який є важливим елементом правової держави. Отже, дослідження принципу гласності й відкритості судочинства є як ніколи актуальним. Деякі аспекти цього принципу вже вивчали вчені-процесуалісти² та представники науки судового права³, однак на часі — комплексний міждисциплінарний підхід до визначення правової природи гласності й відкритості судочинства.

Варто погодитися з тими дослідниками, які вважають, що принцип гласності судочинства, який традиційно означав свободу доступу громадян до залів судових засідань, за сучасних умов з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій суттєво збагачується за рахунок нових форм його реалізації через традиційні ЗМІ та Інтернет

У різні часи принцип гласності пов'язували з різними обставинами: ототожнювали гласність з доступністю судових актів для ознайомлення всіма зацікавленими особами та публікою; доступом до судових дій особам, які не беруть участі у справі⁴; розрізняли гласність для сторін і для публіки⁵.

Принцип гласності судочинства означає право всіх бажаючих, включаючи засоби масової

інформації (далі — ЗМІ), бути присутніми в залі судового засідання, слухати учасників судового розгляду, фіксувати все, що відбувається, зокрема, шляхом письмових нотаток, стенограми та аудіозаписів з місця, яке займає ця особа, а також висвітлювати події, не прогнозуючи результат вирішення справи⁶. Варто погодитися з тими дослідниками, які вважають, що принцип гласності судочинства, який традиційно означав свободу доступу громадян до залів судових засідань, за

сучасних умов з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій суттєво збагачується за рахунок нових форм його реалізації через традиційні ЗМІ та Інтернет. Саме через періодичну

пресу, радіо і телебачення, через інформаційні ресурси Інтернету сучасна людина отримує найбільшу кількість суспільно значущої інформації про події в країні та у світі, у тому числі про судову діяльність⁷.

Слід зазначити, що в сучасній науковій юридичній літературі термін «гласність судового процесу» необґрунтовано ототожнюють із «публічністю розгляду справ», який є набагато ширшим за змістом. М.А. Кузьміна, підсумовуючи сучасне розуміння публічності розгляду судових справ, вказує, що нині виділяють кілька її форм:

- відкритість цивільного процесу (наявність у залі судового засідання осіб, що беруть участь у справі, а також осіб, що сприяють здійсненню судочинства, та інших осіб, що мають певний інтерес до справи; усне ведення розгляду; доступність документів);
- публічне оголошення і наступне опублікування підсумкових правозастосовних постанов суду (як з конкретної справи, так і узагальнень за різними темами й аналізу статистики);

- прозорість дій судової системи для суспільства (розміщення інформації про наявність у провадженні тих чи інших цивільних справ, час їх слухання, надання архівних матеріалів та ін.);

- доступність відомостей про юридичні конфлікти для ЗМІ⁸.

Очевидно, що наведене трактування змісту принципу публічності є досить широким і включає як процесуальні, так і організаційні елементи. Крім того, в такому розумінні цього

¹ Див.: Михайлов А.М. Судебная власть в правовой системе Англии. — М., 2009. — С. 178.

² Див., напр.: Васильковский Е.В. Курс гражданского процесса. — Т. 1. — М., 1913. — С. 178; Кузьмина М.А. Некоторые вопросы обеспечения принципа гласности гражданского процесса в условиях проводимой в России судебно-правовой реформы // Мировой судья. — 2006. — № 6. — С. 5—6; Пучинский В.К. Гражданский процесс зарубежных стран / Под ред. В.В. Безбаха. — М., 2008. — С. 123.

³ Див., напр.: Овсянникова О.О. Транспарентність судової влади: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2009. — С. 7; Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х., 2008. — С. 74.

⁴ Див.: Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. — СПб., 1913. — С. 128.

⁵ Див.: Васильковский Е.В. Знач. праця. — С. 178.

⁶ Див.: Гражданский процесс: Учебник / Под ред. М.К. Треушникова. — М., 2000. — С. 5.

⁷ Див., напр.: Федотов М.А. Об обеспечении прав граждан и организаций на информацию о судебной деятельности судов общей юрисдикции в Российской Федерации // Информационное право. — 2007. — № 2. — С. 13.

⁸ Див.: Кузьмина М.А. Знач. праця. — С. 5—6.

принципу гласність повністю включається до змісту публічності. У такому трактуванні публічність стосується саме функціонування органів судової влади в цілому і жодним чином не пов'язана із принципом публічності у кримінальному судочинстві, який має дещо інший зміст. Ці два принципи досить часто плутають, оскільки національне законодавство передбачає поряд з гласністю і відкритістю судового розгляду принцип публічності кримінального процесу як обов'язок держави здійснювати кримінальне переслідування осіб, котрі вчинили злочин. Частково такий плутанині сприяє і положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яким передбачено публічний розгляд справи як елемент справедливого судового розгляду. Наше дослідження стосується саме принципу гласності й відкритості судової влади.

Гласність судочинства за своїм змістом є більш вузьким принципом, ніж транспарентність судової влади та доступність правосуддя

Останнім часом з'явилося кілька різних термінів щодо визначення принципу гласності. Крім публічності в літературі йдеться про «транспарентність»⁹ і «доступність»¹⁰ правосуддя. Аналіз зазначених наукових робіт свідчить, що вони за змістом ширші за традиційне розуміння гласності судочинства. Так, О.О. Овсяннікова визначає транспарентність судової влади як такий рівень організації судової влади в демократичному суспільстві, при якому громадянам забезпечується вільний доступ до правосуддя, судових процедур і судових рішень, до формування корпусу суддівських кадрів та органів суддівського самоврядування. Відкритість судового процесу розглядається автором як один із елементів принципу транспарентності, а гласність — як елемент відкритості судового процесу¹¹. Що стосується доступності правосуддя, то цей принцип, на думку О.М. Овчаренко, складається із сукупності правових, економічних і соціальних елементів. Відкритість інформації про суд, доступ до судових рішень розглядаються автором як елементи доступності правосуддя¹². Отже, можна зробити висновок, що гласність судочинства за своїм змістом є більш вузьким

принципом, ніж транспарентність судової влади та доступність правосуддя.

Гласність і відкритість судової влади слідує із загального обов'язку правової демократичної держави висвітлювати діяльність державних органів. Ці відносини врегульовано Законом від 23 вересня 1997 р. № 539/97-ВР «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», який поширює свою дію і на органи судової влади. Зокрема, відповідно до ст. 2 цього Закону органи державної влади, зокрема суди, зобов'язані надавати ЗМІ повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених Законом від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ «Про державну таємницю», не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх виробничий процес. На виконання зазначеного Закону в багатьох судах, особливо апеляційних і вищих, введено спеціальну посадову особу, яка відповідає за висвітлення роботи суду в ЗМІ. Практика засвідчила, що діяльність цього інституту є досить ефективною.

У чинному процесуальному законодавстві використовують такі терміни щодо позначення цього принципу: «гласність судового розгляду» (ст. 20 Кримінально-процесуального кодексу України); «гласність розгляду справ» (ст. 44 Господарського процесуального кодексу України); «гласність та відкритість судового розгляду» (ст. 6 Цивільного процесуального кодексу України; далі — ЦПК); «гласність і відкритість адміністративного процесу» (ст. 12 Кодексу адміністративного судочинства України; далі — КАС). Варто зазначити, що більш пізні редакції процесуальних законів (ЦПК 2004 р., КАС 2005 р.) оперують двома термінами на позначення єдиного принципу, а саме: «гласність» та «відкритість». Нерідко засади гласності й відкритості судового процесу ототожнюються, однак у сучасному законодавстві та доктрині вони розрізняються. Гласність — це забезпечення судом особам, чиїх інтересів стосується справа, права знати про дату, час і місце судового засідання у ній, права бути вислуханим у суді, а також знати про всі ухвалені рішення у справі. Відкритість судового процесу зумовлює надання особам, які не причетні до судової справи, права бути присутніми в судових засіданнях. Процесуальне законодавство обмежує таке право

⁹ Див.: Абримова Е. Транспарентность правосудия // Конституционное право: Восточно-европ. обозрение. — 2002. — № 1(38). — С. 142—152; Овсяннікова О.О. Знач. праця.

¹⁰ Див.: Овчаренко О.М. Знач. праця.

¹¹ Див.: Овсяннікова О.О. Знач. праця. — С. 7—8.

¹² Див.: Овчаренко О.М. Знач. праця. — С. 74.

тільки у разі проведення закритих судових засідань у визначених законом випадках.

Слід також відзначити тенденцію до розширення змісту досліджуваного принципу¹³. З набуттям чинності Закону від 22 грудня 2005 р. «Про доступ до судових рішень» зміст судових рішень, розміщений на офіційному веб-порталі судової влади, може бути доступний кожному громадянину. Відповідно, і зміст принципу гласності судочинства розширюється через забезпечення доступу громадян до судової інформації в електронному форматі.

У процесуальному законодавстві встановлені обмеження принципу гласності, проте в закритому судовому засіданні справа слухається лише у випадках, установлених законом, з дотриманням усіх правил судочинства

Розглянемо елементи принципу гласності відповідно до процесуального законодавства. За ст. 11 Закону від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Кожен, хто не є стороною у справі, має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом. Учасники судового процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, можуть використовувати портативні аудіотехнічні засоби. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відеозапису, а також транслявання судового засідання допускається за рішенням суду. Розгляд справи у закритому судовому засіданні допускається за вмотивованим рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законом. При розгляді справ перебіг судового процесу фіксується технічними засобами в порядку, встановленому процесуальним законом.

Відкритий розгляд означає встановлений процесуальним законом порядок розгляду справ у судах, при якому судові засідання проводяться відкрито з наданням реальної й рівної можливості громадянам, які цікавляться справою, бути присутніми в залі, стежити за ходом судового розгляду, конспектувати, стенографувати те, що відбувається, використовувати портативні аудіотехнічні пристрої (кіно-, фото- та відеозйомка із застосуванням стаціонарної апаратури провадяться тільки з дозволу суду й учасників процесу).

У процесуальному законодавстві встановлені обмеження принципу гласності, проте в закритому судовому засіданні справа слухається лише у випадках, установлених законом, з дотриманням усіх правил судочинства. Але навіть у цьому разі особі, щодо якої розглядається справа в суді, гарантується право бути присутньою при проголошенні судового рішення в її справі, а також отримання його копії.

Для кожного виду судочинства існують спеціальні підстави таких обмежень. Однак одна підстава є загальною для всіх видів судового провадження: закрите судове засідання провадиться, коли це необхідно для забезпечення охорони державної або іншої захищеної законом таємниці (Закон від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ «Про державну таємницю»).

Закрите судове засідання допускається законом у таких випадках:

1) у конституційному судочинстві — коли це суперечить інтересам держави;

2) у господарському судочинстві — з метою охорони державної чи комерційної таємниці; за наявності обґрунтованого клопотання однієї або обох сторін;

3) у цивільному судочинстві — з метою: охорони державної або іншої захищеної законом таємниці; запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі; забезпечення таємниці усиновлення; запобігання розголошенню відомостей, що принижують честь і гідність людини;

4) в адміністративному судочинстві — з метою нерозголошення державної або іншої захищеної законом таємниці чи захисту особистого та сімейного життя людини; в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи; в інших випадках, установлених законом;

5) у кримінальному судочинстві — з метою нерозголошення державної таємниці; при розгляді справ про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку; у справах про статеві злочини; з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі; коли цього вимагають інтереси забезпечення безпеки підсудних, потерпілих, свідків, інших осіб, які беруть участь у справі, а також членів їх сімей або близьких родичів.

Закрите судове засідання допускається лише за мотивованою ухвалою суду, де вказується — все судове засідання буде закритим чи тільки його частина (наприклад, допит окремих

¹³ Див.: Організація судових та правоохоронних органів: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, В.П. Тихий та ін.; за ред. І.Є. Марочкіна і Н.В. Сібільової. — Х., 2009. — С. 58—59.

свідків, оголошення документа, експертного висновку тощо). Під час закритого судового розгляду можуть бути присутні лише особи, які беруть участь у справі, а в разі необхідності — експерти, спеціалісти, перекладачі та свідки. При цьому вироки, ухвали й постанови суду завжди оголошуються публічно (лише їх резолютивна частина). Слухання справи у закритому судовому засіданні здійснюється з дотриманням усіх правил судочинства.

Варто зауважити, що обмеження принципу гласності в процесуальному законодавстві України цілком відповідають визначеним міжнародним стандартам

Слід зазначити, що обмеження відкритого судового розгляду в процесуальному законодавстві України відповідає практиці європейських країн. Зокрема, там можна знайти такі випадки обмеження гласності судового процесу: 1) у справах за участю малолітніх або неповнолітніх осіб, зокрема якщо така особа є підсудним у справі; 2) якщо у справі міститься інформація, яка є державною, службовою, комерційною або іншою охоронюваною законом таємницею; 3) в разі захисту таємниці усиновлення та в ряді сімейних справ; 4) у випадку потреби захисту права особи на недоторканність приватного життя, недопущення розголошення інтимних аспектів життя громадян або таких, що паплюжать їхню честь, гідність і ділову репутацію; 5) в ряді кримінальних справ, якщо відкритий їх розгляд буде суперечити моралі й громадському порядку (злочини проти статевої свободи та недоторканості); 6) з метою забезпечення захисту осіб, які беруть участь у справі¹⁴.

Варто зауважити, що обмеження принципу гласності в процесуальному законодавстві України цілком відповідають визначеним міжнародним стандартам.

В п. 5 ст. 12 КАС зазначено, що якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація з обмеженим доступом є суспільно значимою або доступ до інформації обмежено з порушенням закону, суд постановляє ухвалу про її дослідження у відкритому судовому засіданні. В інших процесуальних кодексах аналогічні положення відсутні. У такий спосіб забезпечується законність і легітимність рішення про проведення закритого судового засідання. Інша важлива гарантія прав особи в судочинстві міститься у ЦПК. Відповідно до п. 4 ст. 6 цього

Кодексу особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені в судовому засіданні тільки за згодою осіб, визначених Цивільним кодексом України. Це правило застосовується при дослідженні звуко- і відеозаписів такого самого характеру. Зазначена норма є важливою гарантією права особи на приватність, закріпленого на конституційному рівні, й вона необґрунтовано відсутня в інших процесуальних кодексах.

Узагальнення судової практики місцевих судів дозволяє зробити висновок, що в закритих судових засіданнях розглядалися справи про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які брали участь у справі.

Шевченківський районний суд м. Києва справу про обвинувачення Г. за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 392, ст. 349, ч. 1 ст. 263 Кримінального кодексу України (далі — КК) призначив до розгляду у відкритому судовому засіданні з метою запобігання розголошенню відомостей, що містились у матеріалах справи: планів-схем розташування приміщень слідчого ізолятора (далі — СІЗО) № 13, інструкцій для працівників СІЗО № 13 та листів, які містили відомості про інтимні сторони життя осіб, які брали участь у справі. Закриті судові розгляди у справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист районними судами, не призначались. Апеляційний суд м. Києва при розгляді справ по першій інстанції приймав рішення про закритий судовий розгляд справ з урахуванням інтересів безпеки осіб, взятих під захист (наприклад, справи про обвинувачення В. та інших за ст. 93 КК 1960 р., С. і К.).

Рішення про закритий судовий розгляд може бути прийнято як щодо розгляду справи у повному обсязі, так і частково (наприклад, при проведенні судового слідства чи при розгляді окремих епізодів обвинувачення). Вважаємо за доцільне, щоб при вирішенні питання щодо закритого судового розгляду справи суди враховували конкретні обставини справи та її обсяг.

Так, при попередньому розгляді справи про обвинувачення П. за ч. 5 ст. 185, ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 190 КК Оболонський районний суд м. Києва постановив слухати справу в закритому судовому засіданні. З протоколу судового засідання вбачається, що справа слухалась по суті у трьох

¹⁴ Див.: Правоохранительные органы стран Балтии: Учеб. пособ. / Под ред. А.Н. Соколова. — Калининград, 2004. — 427 с.; Пучинский В. К. Знач. праж. — 520 с.; Судебные системы европейских стран / Пер. с фр. Д.И. Васильева и с англ. О.Ю. Кобякова. — М., 2002. — 336 с.

судових засіданнях і при цьому епізод за ч. 2 ст. 152 КК слухався протягом одного судового засідання, коли в засідання з'явилася потерпіла, а в решті судових засідань обставини статевого злочину не розглядалися. Тому в цьому випадку можна було б слухати справу у закритому судовому засіданні лише в частині, що стосувалась обвинувачення за ст. 152 зазначеного Кодексу, а в решті судових засідання могло б бути відкритим¹⁵.

Відкритість інформації про різноманітні аспекти судової влади впливає із обов'язку правової і демократичної держави доводити до громадян відомості про діяльність її органів і посадових осіб. Звідси впливає як потреба забезпечити гласність і відкритість судових процесів, так і інформування громадськості про результати діяльності органів судової влади. Такий зв'язок суду з громадськістю забезпечує суспільний контроль за судом і одночасно є ефективним механізмом запобігання корупції в судах

Згідно з п. 8 ст. 6 ЦК учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, а також використовувати портативні аудіотехнічні пристрої. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі. Утім, ці записи не мають офіційного характеру, а можуть бути використані лише сторонами у справі та іншими учасниками провадження або присяжними в залі судового розгляду. В п. 11 ст. 6 ЦПК встановлено, що офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений судом. Технічна фіксація судового процесу відбувається згідно з правилами, встановленими процесуальним законодавством. Аналогічні положення містяться і в КАС.

У процесуальному законодавстві також встановлено, що особи, молодші шістнадцяти років, допускаються в зал суду лише у випадках, коли вони є підсудними, потерпілими або свідками. Закон передбачає це обмеження з метою захисту підлітків від можливого несприятливого впливу на них судового процесу, оскільки вони через недостатню соціальну зрілість можуть неправильно сприйняти обставини розгляду справи і те, що відбувається у суді. На нашу думку, таке положення закону є цілком обґрунтованим, оскільки обумовлюється психофізіологічними особливостями розвитку особи (ст. 182 ЦПК).

¹⁵ Див.: Узагальнення судової практики про дотримання судами м. Києва вимог законодавства щодо публічності, гласності й безперервності кримінального судочинства. — <http://zakon.nau.uai/doc/?uid=1077.1579.0>

Існує ще кілька аспектів гласності й відкритості судового розгляду. Відповідно до п. 1 ст. 12 КАС особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в адміністративному суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів розгляду справи. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в адміністративному суді інформації про дату, час і місце розгляду своєї справи та ухвалені в ній судові рішення. Це положення є дуже важливим для забезпечення права особи на доступ до інформації про суд. Воно впливає із загальної засади відкритості органів влади у демократичному суспільстві, що полягає у

створенні таких умов, за яких кожен громадянин мав би можливість безперешкодно отримати інформацію про діяльність органів державної влади, їх посадових осіб та прийняті ними рішення¹⁶.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити таке. Відкритість інформації про різноманітні аспекти судової влади впливає із обов'язку правової і демократичної держави доводити до громадян відомості про діяльність її органів і посадових осіб. Звідси впливає як потреба забезпечити гласність і відкритість судових процесів, так і інформування громадськості про результати діяльності органів судової влади. Такий зв'язок суду з громадськістю забезпечує суспільний контроль за судом і одночасно є ефективним механізмом запобігання корупції в судах.

Аналіз чинного законодавства дозволяє виділити такі процесуальні аспекти принципу гласності й відкритості судочинства:

- інформування всіх юридично зацікавлених громадян про дату і місце судового розгляду;
- право бути присутнім при розгляді своєї справи в суді;
- право ознайомлення із матеріалами судової справи та судовим рішенням особами, визначеними законом;
- фіксацію ходу судового засідання технічними засобами.

Обмеження принципу гласності й відкритості судочинства пов'язані з захистом прав і свобод окремих осіб, збереженням основ суспільної моралі й громадського порядку, охороною державної або іншої захищеної законом таємниці.

¹⁶ Див.: Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2006. — С. 4.

Г.А. Цірат,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Summary

The article deals with the settlement of the problems related to implementation of procedural status of foreign citizens. The author not only studies domestic laws on this issue, he analyses provisions of international conventions over the last century

Правове положення іноземців у міжнародному цивільному процесі: досвід міжнародно-правової уніфікації

Питання правового статусу іноземців (цивільна процесуальна права дієздатність, доступ до правосуддя в інших країнах, правове положення іноземців у цивільному процесі, представництво тощо) традиційно належать до питань міжнародного цивільного процесу. У світі, в якому крім глобалізації відбувається активний процес взаємодії суб'єктів, що належать до правових систем різних держав, все актуальнішим стає питання створення уніфікованого режиму для іноземців, включаючи іноземних юридичних осіб у всіх важливих сферах, в тому числі й сфері захисту прав та інтересів юридичних та фізичних осіб у судах інших держав і міжнародних арбітражах.

Одну з провідних ролей у процесі розробки підходів, які згодом будуть покладені в основу міжнародно-правових інструментів регулювання питань, що стосуються доступу іноземців до правосуддя, відіграє Гаазька конференція з міжнародного приватного права, яка зосереджує увагу на таких аспектах доступу до правосуддя, як забезпечення судових витрат, отримання безкоштовної правової допомоги, судових документів тощо

Аналізуючи законодавство Німеччини, що регулює міжнародні процесуальні правовідносини, німецький учений Х. Шак дійшов висновку, який на сьогодні є загальновизнаним: іноземцям забезпечується правовий захист у виді вільного та безперешкодного доступу до суду в тому ж обсязі, що й громадянам відповідної держави, і це право не залежить від забезпечення взаємності¹. Німецьке право встановлює для іноземців національний режим у забезпеченні правового захисту та доступу до правосуддя в німецьких судах.

Подібний підхід застосовують у законодавствах багатьох країн. Надання іноземцям національного режиму закріплене як на рівні національного законодавства кожної країни, так і на рівні дво- та багатосторонніх міжнародних договорів (конвенцій). Одну з провідних ролей у процесі розробки підходів, які згодом були покладені в основу міжнародно-правових інструментів регулювання питань, що стосуються доступу

¹ Див.: Шак Х. Международное гражданское процессуальное право. — М., 2001. — 518 с.

іноземців до правосуддя, відіграє Гаазька конференція з міжнародного приватного права (далі — Конференція). У ній увага зосереджена на таких аспектах доступу до правосуддя, як забезпечення судових витрат, отримання безкоштовної правової допомоги, судових документів тощо.

У вітчизняній науці цим питанням не приділяли достатньо уваги. Навіть можна стверджувати, що вони залишилися поза увагою наукової громадськості.

Метою цієї статті є дослідження та аналіз досвіду роботи Конференції у сфері підготовки міжнародно-правових документів, що регулюють деякі питання процесуального положення іноземців та застосування специфічних процедур, які супроводжують розгляд справ у національних судах за участю іноземних осіб.

Прийняття Конвенції 1980 р. ознаменувало новий етап у виділенні деяких питань міжнародного цивільного процесу в окремі конвенції, як це вже було здійснено щодо процедур надання міжнародної правової допомоги

Загальна тенденція щодо уніфікації питань міжнародного цивільного процесу, що відбувається під егідою Конференції приватного права за останні 30 років в рамках другого напрямку уніфікації — співробітництво в правовій та адміністративній сферах, полягає у тому, щоб кожну окрему групу питань, які становлять саме цей напрям уніфікації, врегулювати окремою конвенцією з урахуванням сучасних тенденцій та досягнень.

Результатом втіленням у життя цих тенденцій стали Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів 1965 р. (далі — Конвенція 1965 р.) та Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р. (далі — Конвенція 1970 р.), які замінили відповідні положення Конвенції з питань цивільного процесу 1954 р. (далі — Конвенція 1954 р.). Виявом та логічним завершенням цього процесу мала бути конвенція, що, в свою чергу, повинна була замінити відповідні положення Конвенції 1954 р., викладені у главах із III по VI цієї конвенції, що й було зроблено шляхом прийняття у 1980 р. Конференцією Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя (далі — Конвенція 1980 р.).

Згідно з задумом розробників Конвенції 1980 р. вона мала стати наступним кроком в удосконаленні способів регулювання питань, які регулювались Конвенцією 1954 р. Відповідно

до ст. 22 Конвенції 1980 р. вона замінює відповідні положення статей 17—26 Конвенції 1954 р. для країн, які водночас є учасниками обох зазначених конвенцій. Такий же підхід закріплено і у Конвенціях 1965 та 1970 років. Станом на 2 лютого 2011 р. Конвенцію 1980 р. ратифікували та приєдналися до неї 24 держави — удвічі менше, ніж кількість країн-учасниць Конвенції 1954 р. (47 держав)².

Прийняття Конвенції 1980 р. ознаменувало новий етап у виокремленні деяких питань міжнародного цивільного процесу в окремі конвенції, як це вже було здійснено щодо процедур надання міжнародної правової допомоги. Так, у Конвенції 1965 р. домінувало питання вручення за кордоном судових та позасудових документів, а у Конвенції 1970 р. — питання отримання за кордоном доказів.

Конвенцію 1980 р. було доповнено тими питаннями, які також регулювала Конвенція 1954 р., тобто деякі питання доступу до правосуддя: інститут *cautio judicatum solvi*; надання безоплатної правової допомоги; видача актів цивільного стану та заборона тюремного ув'язнення за борги (Глави III—VI Конвенції 1954 р.). Відповідно кожному із зазначених питань було приділено окрему главу як у Конвенції 1954 р., так і в Конвенції 1980 р.

Розглянемо особливості (порівняно з Конвенцією 1954 р.) регулювання зазначених питань, які було впроваджено у Конвенції 1980 р.

Конвенція 1954 р. не містить жодних уніфікованих норм, які б установлювали або закріплювали певні правові стандарти щодо підстав виникнення права на отримання безоплатної правової допомоги, наприклад, майнового стану особи тощо

У розд. IV Конвенції 1954 р. регулюється питання отримання безоплатної правової допомоги громадянами одних країн в цивільних справах, що розглядають суди інших країн. У ст. 20 цієї Конвенції закріплено принципи взаємності, національного режиму та громадянства щодо прав на отримання безоплатної правової допомоги в судах держав-учасниць конвенції при розгляді цивільних та комерційних справ за їх участю. Правила, що встановлені цією главою, можуть також поширювати свою дію і на адміністративні справи, якщо безоплатна правова допомога передбачена законодавством країни-суду. Принцип взаємності полягає в тому, що правила цієї глави поширюються на громадян лише держав-учасниць Конвенції та осіб, що постійно мешкають на їх

² Див.: www.hcch.net

території і держави-учасниці конвенції надають національний режим щодо доступу до правосуддя лише тим особам, які мають походження з інших держав-учасниць цієї Конвенції. Принцип національного режиму полягає у тому, що громадяни держав-учасниць Конвенції мають право на отримання безоплатної правової допомоги в тих же обсягах, що і громадяни країни, в якій вимагається така безоплатна правова допомога та відповідно до її законодавства. Принцип громадянств полягає у тому, що дія положень Конвенції поширюється на громадян країн-учасниць незалежно від місця їх проживання (можливо, і за межами будь-якої країни-учасниці Конвенції) і не поширюється на осіб, що постійно мешкають на території країн-учасниць, але не є їх громадянами. Конвенція не містить жодних уніфікованих норм, які б установлювали або закріплювали певні правові стандарти щодо підстав виникнення права на отримання такої допомоги, наприклад, майнового стану особи тощо.

Як додаток до Конвенції 1980 р. також затверджено спеціальний формуляр — прохання про правову допомогу. Всі прохання, що можуть направлятися згідно з цією Конвенцією, мають відповідати за формою та змістом цьому формулярові, що спростило оформлення прохань та уніфікувало їх форму й зміст

Конвенція 1954 р. встановлює деякі процедури отримання так званих «свідоцтв про нужденність» (*the certificate of need*), направлення заяв щодо нужденності (*the declaration of need*) та процедури їх розгляду за місцем проживання заявника. Органи, компетентні видавати такі свідоцтва або приймати заяви — це органи влади країни, де заявник має постійне місце проживання, якщо держава, в якій постійно проживає заявник, є країною-учасницею Конвенції, а якщо ні — то Конвенція вважає «достатнім свідоцтва або заяви, виданих або прийнятих дипломатичним або консульським представником країни, до якої належить іноземець».

Як загальне правило у Конвенції 1954 р. закріплено принцип екстериторіальності: якщо місце знаходження заявника-громадянина країни-учасниці Конвенції знаходиться поза межами будь-якої країни-учасниці, то вказані вище функції виконують дипломатичні або консульські представники країни, до якої належить відповідний громадянин.

Розробники Конвенції 1980 р. значно змінили підходи, що покладені в основу подібних положень Конвенції 1954 р. По-перше, значно розширили коло осіб, на яких поширюються положення

Конвенції 1980 р. про безоплатну правову допомогу. Так, положення Конвенції 1954 р. стосувалося лише громадян договірних держав, незалежно від місця їх проживання і тому в її основу покладено критерій громадянства, а Конвенція 1980 р. поширюється як на громадян країн-учасниць, так і на осіб, що звичайно перебувають (проживають) на території будь-якої країни-учасниці. Отже, визначаючи сфери застосування Конвенції, було поєднано критерій громадянства і критерій доміцилія.

По-друге, кожна держава-учасниця Конвенції 1980 р. зобов'язана призначити центральні органи для отримання прохань про правову допомогу, прийняття відповідно до них певних заходів та виконання дій за такими проханнями, а також призначити органи, які нести відповідальність за передачу прохань про правову допомогу центральним органам запитуваних держав. На нашу думку, упорядники цієї Конвенції певним чином ускладнили

відповідні формулювання щодо органів. Так, центральними Конвенція називає лише органи запитуваної держави, що мають отримувати прохання про правову допомогу, а органи договірних держав, які мають передавати

такі прохання центральним органам запитуваної країни, Конвенція називає «органами для цілі передачі прохань про правову допомогу». Більшість держав-учасниць для виконання положень статей 3—4 Конвенції 1980 р. призначили ті ж самі органи, а саме — Міністерства юстиції своїх країн. Таким чином, відносини з передачі прохань про правову допомогу мають установлюватися між центральними органами запитуючої та запитуваної країни.

Всі документи, які передають разом із проханням про правову допомогу згідно з Конвенцією 1980 р. звільнюються від легалізації, а передача прохань — від будь-яких зборів

Як додаток до Конвенції 1980 р. також затверджено спеціальний формуляр — прохання про правову допомогу. Всі прохання, що можуть направлятися згідно з цією Конвенцією, мають відповідати за формою та змістом цьому формулярові, що спростило оформлення прохань та уніфікувало їх форму й зміст.

По-третє, Конвенція 1980 р. наділила органи, що мають передавати прохання про правову допомогу, певним обсягом прав та обов'язків. До обов'язків належать: сприяння особі, що звертається за правовою допомогою, у тому, щоб

прохання супроводжували всі документи та необхідна інформація, що необхідна для розгляду; забезпечення виконання формальних вимог; сприяння в отриманні безоплатного перекладу документів; надання відповіді на запити про додаткову інформацію від центральних органів запитуваних держав. Орган, що передає прохання, має право відмовитися від його передачі, якщо таке прохання є безпідставним.

Всі документи, які передають разом із проханням про правову допомогу згідно з цією Конвенцією, звільнюються від легалізації, а передача прохань — від будь-яких зборів.

Майже в усіх європейських законодавствах дозвіл іноземцю виступити в якості позивача перед туземним судом підпорядковано одній спеціальній умові: обов'язку надати забезпечення витрат у справі й тих збитків, які може понести відповідач

Новаторською порівняно з Конвенцією 1954 р. є також ст. 13 Конвенції 1980 р., у ч. 2 якої зазначено, що особа, яка отримала правову допомогу в державі-учасниці, де в процесі розгляду спору було винесено рішення, без додаткового розгляду має право на отримання правової допомоги в будь-якій державі в процедурі визнання та виконання цього судового рішення.

Як Конвенція 1954 р., так і Конвенція 1980 р. регулює питання, пов'язані з інститутом *cautio judicatum solvi* (забезпечення судових витрат відповідача), відомого законодавству багатьох країн світу. Цей інститут застосовується за клопотанням відповідача судом, що розглядає цивільну справу за участю позивача — іноземної особи. Відомий російський учений Т. Яблочков писав: «Майже у всіх європейських законодавствах дозвіл іноземцю виступити в якості позивача перед туземним судом підпорядковано одній спеціальній умові: обов'язку надати забезпечення витрат у справі й тих збитків, які може понести відповідач»³.

Конвенцію 1980 р. в частині регулювання інституту *cautio judicatum solvi* можна справедливо вважати наступним кроком на шляху вдосконалення міжнародно-правового механізму подолання дискримінації іноземних осіб в цивільному процесі

Визнавши дискримінаційний для іноземців характер цього інституту, заборону його застосування запровадила ще Гаазька Конвенція про цивільний процес 1896 р. (далі — Конвенція 1896 р.), ст. 11 якої «...знищує *cautio judicatum solvi* для підданих договірних країн за умови, що вони мають *domicilium* в країні, де заявляють

позов». В якості «зустрічного забезпечення» інтересів відповідачів — громадян країни-суду, Конвенція 1896 р. передбачила спрощений порядок виконання в країнах-учасницях Конвенції судових рішень про відшкодування судових витрат, які були понесені відповідачами у справах, ініційованих позивачами-іноземцями.

Перші кроки на цьому шляху були досить не впевненими, хоча сама ідея з тих часів практично не змінилася. У конвенціях 1905 та 1954 років загальний підхід в регулюванні цього інституту було збережено.

Конвенцію 1980 р. в частині регулювання інституту *cautio judicatum solvi* можна справедливо вважати наступним кроком на шляху вдосконалення міжнародно-правового механізму подолання дискримінації іноземних осіб в цивільному процесі.

Що нового було привнесено Конвенцією 1980 р. в регулювання цього інституту? По-перше, розширено коло осіб, на яких поширюється заборона застосування застави *judicatum solvi*. Так, зі змісту ст. 14 цієї Конвенції можна зробити висновок, що її положення поширюються не лише на позивачів і третіх осіб, які є громадянами договірних держав та постійно мешкають на території однієї з них, як це передбачалося Конвенцією 1954 р., а й на будь-яких осіб, що не є громадянами або мешканцями країни, суд якої розглядає справу за їх участю, в тому числі й на юридичних осіб.

По-друге, якщо Конвенція 1954 р. і ті, що їй передували, закріплювали порядок зносин щодо передачі прохання про виконання судових рішень дипломатичними каналами, то Конвенція 1980 р. встановила порядок зносин через Центральні органи держав-учасниць, які мають призначатися ними при ратифікації Конвенції. Також Конвенція 1980 р. закріпила правило, згідно з яким будь-яка особа може передавати прохання про виконання судового рішення безпосередньо до компетентного суду країни-місця його виконання, за винятком випадків, коли проти такого способу передачі заявила відповідна держава-учасниця. Для порівняння, Конвенція 1954 р. передбачає в якості основного каналу передачі рішення про судові витрати для його виконання в іншій країні дипломатичні канали, а можливість пред'явлення його безпосередньо зацікавленою особою — лише за умови наявності домовленості про це між двома зацікавленими

³ Див.: Яблочков Т. М. Труды по международному частному праву. — М., 2009. — 264 с.

державами-учасницями Конвенції, як правило, у формі норм, що містяться у двосторонньому договорі.

Згідно з положеннями Конвенції 1954 р. рішення про стягнення з позивача судових витрат, які були понесені відповідачем, має розглядатися та визнаватися таким, що підлягає виконанню компетентним судом країни-місця його виконання без заслуховування сторін, але за умови, якщо сторона, проти якої має відбутися стягнення, буде мати право на оскарження. Розглядаючи прохання про виконання такого рішення, суд країни-місця його виконання повинен обмежуватися розглядом лише певних питань, про які зазначено у конвенції. Для підтвердження відповідності рішення про стягнення судових витрат установлених Конвенцією 1954 р. вимогам, вона вважає достатнім заяви компетентних властей запитуючої держави про те, що рішення набуло законної сили, або надання відповідним чином завірених документів про те, що рішення набуло законної сили.

Конвенція 1980 р. значно спростила відповідні вимоги до рішення, що підлягає виконанню — залишила вимоги про надання завіреної копії документів, які підтверджують, що рішення набуло чинності та підлягає примусовому виконанню; надання заведеного перекладу рішення мовою країни-виконання, якщо воно викладено іншою мовою. Зміст відповідних положень Конвенції дозволяє зробити висновок, що цей перелік є вичерпним.

Таким чином, у разі відповідності рішення вищезазначеним умовам, суд країни-місця його виконання зобов'язаний визнати його та дати дозвіл на його примусове виконання.

Конвенція 1954 р. встановлювала можливість нужденним особам безкоштовно отримувати виписки з актів цивільного стану в інших країнах-учасницях на рівних умовах з громадянами цих країн (національний режим), а також отримувати безоплатну легалізацію документів, необхідних для укладення шлюбу в дипломатичних або консульських установах договірних країн. Це правило поширюється лише на громадян країн-учасниць Конвенції.

У положеннях Конвенції 1980 р. взагалі відмовились від понять «нужденність» та «безоплатність» і застосували національний режим для всіх громадян та осіб, що проживають в державах-учасницях незалежно від їх майнового стану, в отриманні у всіх інших державах-учасницях виписок та копій як із актів цивільного стану (актів офіційної реєстрації), так і з рішень у цивільних

та комерційних справах та легалізації зазначених документів. Розширено коло осіб, на яких поширюється дія Конвенції, взагалі вилучена прив'язка надання правової допомоги з її безоплатністю, розширено перелік документів, які можуть бути отримані в рамках цієї Конвенції і, таким чином, запроваджено дійсно національний режим в отриманні документів з цивільних справ.

Порівняно з Конвенцією 1954 р. Конвенція 1980 р. є кроком уперед на шляху вдосконалення міжнародно-правового закріплення національного режиму для іноземців у питаннях доступу до правосуддя

Порівняльний розгляд двох Гаазьких конвенцій свідчить про те, що мета розробки та прийняття цих конвенцій полягала не в тому, щоб гармонізувати та уніфікувати національне право країн-учасниць в певних питаннях міжнародного цивільного процесу, а в тому, щоб створити для суб'єктів права країн-учасниць та осіб, що мешкають на їх території, режим без дискримінації щодо доступу до правосуддя в інших країнах-учасницях, надавши їм національний режим.

Таким чином, внаслідок укладення Конвенції 1980 р., країни-учасниці, з одного боку, забезпечили як власним громадянам, так і доміцильованим на їх території особам національний режим доступу до правосуддя в усіх інших країнах-учасницях, а з іншого боку — взяли на себе зобов'язання надати громадянам та особам, що мешкають на території інших країн-учасниць, національний режим їх доступу до власного правосуддя.

Порівняно з Конвенцією 1954 р. Конвенція 1980 р. є кроком уперед на шляху вдосконалення міжнародно-правового закріплення національного режиму для іноземців у питаннях доступу до правосуддя.

Розробники Конвенції 1980 р. не ставили за мету перейти на принципово новий рівень регулювання, тобто на рівень установлення уніфікованих міжнародно-правових норм, які б запроваджували єдиний правовий режим доступу до правосуддя для всіх суб'єктів країн-учасниць. На сьогодні ще не склалися необхідні умови для такого якісного переходу, але загальна тенденція в цьому питанні має бути такою: від закріплення режиму недискримінації, через надання іноземцям національного режиму до встановлення одноманітних уніфікованих норм, що створюють єдиний правовий простір.

На сьогодні Україна є учасницею Конвенцій 1954, 1965 та 1970 років. Постає питання необхідності приєднання України до Конвенції 1980 р. Чи потрібно це робити і яку це матиме користь для нашої країни?